Топчугүл ШАЙДУЛЛАЕВА

Жан шерик

Топчугул ШАЙДУЛЛАЕВА

ЖАН ШЕРИК

Баткенская ЦБС
ИНВ. № 14/92

«Сабыр»
Бишкек 2000

ББК 84Ки 7-4
Ш-12

Кыргызстан жазуучулар Союзу басууга сунуш кылат

Шайдуллаева Т.
Ш-12 Аңгемелер.-Б.: 1999.-72 б.

ISBN 9967-20-245-9

Колунуздардагы китепче калемгер Топчүгүл Шайдулаеванын турмуштун түркүн сүртүмдөрүнөн алынып жазылган чакан аңгемелери топтолду. Кыска, бирок нуска бул аңгемелер өзүнүн айтайын деген идеясынын бийиктиги, курчтугу менен окурмандарды кайдыгер калтырбайт деген ойдобуз.

Ш 4702300100-99

ISBN 9967-20-245-9

ББК 84 Ки7-4

© Шайдуллаева Т., 1999-ж.

ГАЗАНЕК

Албуут дайрага курулган асма көпүрөдөн, катуу жааган жамгырга карабай жетелешкен эки караан жай басып келатты. Ак жүнай жоолугун чүмкөй салынган аял кичинекей кыздын колун бекем кармап алганын сезбеди. Көзүнөн аккан жаш жамгыр суусуна кошулуп, көбүп-ташып агып жаткан дайра боюнда өткөн бала курагын, күн-түндөп трактор минген убагын, түн жамына жолугушууга келип жүргөн олбурлуу жигит Апсаматты эстеп оюуйгу-туйгуланып, суунун шарына үндөшкөн көкүрөгүндөгү муңдуу кыйкырык кулак туңдуруп, кылтылдап ала салчудай болгон көпүрөдө баратканын да унута түштү. Башындагы саймалуу топусун түшүп калбасын деп бир колуна кармап алган кыз колунун катуу кысылганына жаны кейисе да бошонгусу келбеди. Ага ушул учурда көбүктөнгөн киргилт дайра көпүрө менен кошо агызып кетчүдөй, тигил чымыр бекем колду ого бетер катуу кармап, корккононунан суусап чыкты. Эрбейип-сербейген чачынан аккан жамгыр суусун жалагылап, мурдун шор тартып алат. Алар көпүрөдөн өтүп суу боюндагы чайканага жеткенче көнөктөп куйган жамгыр басылган жок. Жамгыр сээлдегенче Ырызбан чайкананын эски сөрүсүндө кыздын буттарын чапанына ороп отурду. Шөмтүрөп жүдөп калган кыз тез эле уктап калды.

Экөө кечки автобус менен күүгүмдө көмүрчүлөрдүн шаарчасына жетишти. Кыз дагы эле ойгонгон жок. Шаарга да жамгыр көп жааптыр. Ырызбан кызды жаткырып, түйүлүү муштумуна мыкчый кармаган бир үзүм нанын колунан алып койду. Бетинин оту кызыл, кашы ичке бу кыз бир караганда Ырызбанга түспөлдөш.

Чакан короону суунун көлчүктөрү бүтүндөй ээлептир. Үстү жабылбай калгандыктан жибиген тандыр урай баштаган. Ырызбан тандырын ондоп, жүзүмтактын түбүндөгү көлчүккө кол жууп жатып, кыш бою түшпөй чыккан жүзүмдүн кууураган жалбырактарын бүгүнкү кара жаан кагып салганын көрдү. Ай жарыгында жыланач бутакта салаңдап турган бир шиңгил кургай түшкөн жүзүмдү көзү чалып, сүйүнүп кетти. Бакан менен уруп түшүрүп, үйгө алып кирди. Оозуна салса үшүк алып чүрүшкөнү болбосо

даамы кадимкидей, таттуу. «Бу да болсо кудаанын берген насиби». Ал газанек жүзүмдү абайлап кармап идишке салды. Кыз ойгонуп алып үйгө кетем деп чыр салса, эмне кылам деп сарсанаа болгон Ырызбандын көңүлү бир аз жайлангансыды. «Бала эмеспи, жүзүмдү берсем алаксыр».

Күйөөсү түрмөгө түшүп, бир үйдө жалгыз калган Ырызбанга эжеси кыздарынын бирин берди, багып ал деп. Баласыз болушса да Ырызбан менен Апсамат туугандарын сөзүн укпай, таарынчын сезбей көп жыл бирге турушту. Аларды эч кандай күч ажырата албайт деп ойлоочу коңшулары. Эми минтип бирөө көз көргүс, кулак уккус жакка кетип, бири ээн коргондо жалгыз калды.

Кудалаган жерге барбай Ырызбан карыган энесинин сөзүн эки кылып, трактор айдап жүргөн түндөрүнүн биринде Апсамат менен кетип калды. Кийин алар перзент көрбөй калганда, өзүнүн эле туугандары энесинин ага каргышы тийген деп калышты. Каргыштан да жаманы кийин башталды.

Кеч күздө Зулпукар абасы ооруп жатам деп Апсаматты чакыртты кыштакка. Иниси жашы өткөн абасынын абалына ичи түтпөй түнката жетип келди.

– Үкам, жашың өтүп баратат, бир мурду богуң болбосо тукумуң уланбай калды дей бер. Карыган чакта бир туягың, жөлөнөөрүң жок кандай күнгө каласың. Өмүр бою эле ушул күч-кайратың менен жүрөм дейсиңби. Алла-таалам бийликти, байлыкты күч-кубатты түбөлүк энчилеп бербейт, пенденин парзы бул жарыкка тукум калтыруу эмеспи, – кырылдаган тамагын улам түзөп Зулпукар абасы шашып сүйлөдү.

– Катыныңдын жообун бер! – Чал сөзүн өкүм бүтүрдү.

– Кантип? – Чочуп кеткен Апсамат абасынын сөзүн түшүнсө да, кайра ага ушул суроону узатты.

Чал таң калганынан көзү чанагынан чыга үкөсүнө карады: – Хе, айван, ушунча жыл катын менен жашап, катындын жообун бергенди билбейсиңби, шариат ургур! – Чал жаткан жеринен обдулуп туруп, ары-бери баса баштады, кез-кезде түкүрүнүп алат. Үкөсү шаарчага кетип калгандан берки ага болгон таарынычын бүт көрсөткүсү келген көрүнөт.

— Өкмөт ишинде иштесең эле мусулманчылыктын баарын унутуп калат бекен, өкмөттүн ишин аткаруу башка, а тирүүчүлүктүн, адалчылыктын жосуну башка. Дини бөлөктөргө кошулуп жүрүп катының экөөң тең ада болоюн депсиңер, кудай жалгабаса! — Чал нес баскан үкөсүн бир карап алып кагынып-

силкинип чыгып кетти. Ата ордуна ата болуп багып чоңойткон абасы эч убакыта Апсаматка мынчалык ачууланган эмес эле. Абасынын жанына неге мынча күч келди. Жаздыктай болгон келбеттүү кара жеңеси да үнсүз. Мустар болгон кайнисине жаны кейип, ал да кудайга наарazылык билдире күбүрөп алды.

Жол ката келе жатып ичи өрттөнүп, башы сыздап ооруп чыкты Апсаматтын. Өткөн жылы жаңы жыл алдында болгон окуяны эстеп көңүлү айнып, оор үшкүрдү. Ошондо аяз атанын шуудурак кагазга оролгон түркүн-түс белеги деп балдарына конфеттерди алып жаткан бирге иштеген шериктеринин алдында бир бозоргон дейсиз. Жакын санаалаштары тигил таратып жаткан аялга «буга да берип коесузбу жакшы тилек менен» деп кайрылышса, тизме көтөрүп тирмийген неме кагып-силкип жиберген: «Бу балдарга келген насип, конфет жегиси келсе, элден калгысы келбесе оболу балалуу болбойбу!».

Санаа менен ыза аралашып отуруп кеч күздүн суугунда ысып чыкты, үйүнө дейре бир дем менен келип, дарбазага жеткенде артына бурулду. Жүрөгү өрөпкүп, оозу кургаган ал үйүнө кирбей шаарчадагы чырагы деле өчпөй турган чайканага бет алды. Самоор түбүндө чок үйлөп отурган чайчы чал аны тик багып карабады, суuктан жүдөп оту менен убараланып жатты. «Кире бер» дегенсип ич жакты көрсөттү. Ич жак күрү-күү. Киргиси келбей пешайвандагы сөрүгө көчүк басты. Лапылдап жаап жаткан карды, очок бойында күйпөлөктөп жүргөн чалды карап Апсаматты дагы нес басты. Чал баласыз, кемпири өлгөн соң үйдө жалгыз отура албай минтип самоор менен алпурушуп жүрөт. Апсамат тагдыр-пешенесине наразы боло ойго басынды. Бала кезде ата-энеден өксүдү. Эми минтип баладан өксүп... Аялын эстеди, маңдайы жарык, жайдары Ырызбанга убагында далайлар ашык болду эле, анын минтип кем жаралып калганын. Ушу азыр жарылып кеткиси келди, чачылып кеткиси келди...

– Эй, бери кир, – ич жактан бирөө көз ымдады. Анан отургандардын баары аны карап калды.

– Ырас, келген соң кириш керек.

Он чакты эркектер палоо жасатып жешкен го, чачылган табак, мүлжүнгөн сөөктөр, бир-эки баш арчылган пияз жатат. Алар ортого карта чаап, акчага сайышып ойноп жатышкан.

– Кана эмесе, көмүрчүнү көрөлү, бай эмеспи, – алар Апсаматты заматта оюнга тартышты.

Апсамат өмүрүндө биринчи жолу кумар оюнун ойноду.

Чөнтөгүндөгүнүн баарын уттурду. «Эч нерсе эмес дешти шериктери, эмкисинде сен утасың».

Кумар оюнунун кыл жиптери бууп чайканага түнкүсүн барганга Апсамат кынык таап алды. Кээ күнү чөнтөгү толуп келсе, кээде бозоруп бош келет. Акчасы жок күндөрү үйдөгү буюмдарын да көтөрө баштады. Күйөөсүнүн чындап балээге кабылганын Ырызбан билди. Ушунун баары баласыздыктан экени айдан-ачык. Кепти ачык айтып ажырашууга бел байлады.

Ушул түндөрүн биринде көзгө көрүнө буюмдарынын баарын уттуруп, айласы кетип алактап калган Апсаматтын бет маңдайына семиз киши бутун талтайта тура калып мындай деди:

– Бу сапар катындарды койбойлубу? – Бери карап тургандарга көз кыса жымың деп алды. Унчукпай бозоро түшкөн Апсаматты ого беттер демитти.

– Ээ, дос, сенин эмнең кемийт, туубас аялыңдын кай жерин аяп жатасың. Же корко тургандай балдарың болбосо. Мен го балдарымдын барына кайыл болуп атсам, – ал Ырызбанды көз алдына элестете дагы жымыйып алды.

Баятан бери чарчап, башы чыңалган Апсаматты арак ичип, кумар ойноо жыргалы да тажатып, перзентсиз экенине маңдайындагы талтайып турган ушу киши эле себепкердей тура калып аны бар күчү менен ур-токмокко алды. Тургандардын бири да милиция жетип келгиче Апсаматтан семиз шеригин арачалай албай калды.

* * *

Уктап жаткан кыздын жанына кыйшая жаткан Ырызбан баланын таноосунан чыккан ысык демге башы айланып, али өзүнө белгисиз болгон укумуштай ыракатка батып турду. Наристелүү болгонун Газанек жүзүмдү таап алганын Апсаматка билдирүүгө дегдеп жүрөгү элеп-желеп болду.

ДОЛУ

Дайранын боюндагы кыштакта жайгашкан элдин турмушу ушу көбүрүп ташып аккан сууга байланышкан. Ата бабалары да илгертен ушул суу жээгин пааналап отурукташып, шалы эгип тиричилик өткөрүшкөн экен. Шалы суу боюнан башка жакка өспөй турган өсүмдүк эмеспи. Жай ортологон кезде дарыя ашыпташып, суу боюндагы шалыларды аесуз жутуп, жалмап, ээ-жаа бербей, анын эч кандай күч башкаралбай калчу. Дарыяга жакын

кыштактагы кээ бир адамдардын пейили-мүнөзү да ушул сууга окшоп кетээр эле.

Суу ашып-ташкан маалда алтымышка таяп калагн Азимкан абышканын байбичеси да «толкуй» баштачу. Чалы же балдары саал эле айтканына көнбөй койсо болду, «дайрага агып өлөм» деп алкынып калар эле. Андайда балдары, абышкасы да, келиндери да, кемпирдин көзүн карап, аны дайра жакка баспаса экен деп ою менен болуп калышчу.

Ушул жазда да абышкасына тарынып дайрага жөнөгөн. Койай дегенге көнбөй, дал дайранын жээгине маасы, көлөчүн чечип «секирикке» даярданган учурунда абышкасы балдары менен келип калган. Кемпир жылда бул адатын бир жолу карматса, быйыл эки-үч ирет удаа кайталап жиберди. Балдары чоңоюп, өзү кексе адам болуп калса да, баягы эле чалыга көрсөтө жүргөн үстөмдүгүн, долулугун койбоду, же келиндеринен уялбады. Эр болсоң бир сөзүнө каршы болуп көр, үйдү айланып өтсө эле болду, дайрага жетет.

Ошондо да үйнөн алкынып-жулкунуп чыккан. Насвай аткан чалы ал тарапты карап да койбоду. Балдары деле эч нерсе болбогондой өз иши менен алек. Ызасы кайнаган кемпир дарбазадан атырылып чыгып, арт жагына бир кылчайган, бирок чуркап чыккан эч кимди көрбөдү, «куугундун» жогун көрүп, дендароо боло түшкөн кемпир дайранын жээгиндеги дөңсө жердеги уулунун үйүнө кайрылды. Келини чачын жууп отурган.

– Ой, келин, мен жашоодон тойдум, кайынатаң мени ушуга жеткирди! Кир когун убагында жууп берип, жакшылап карагыла. Ко-ош! – деп андан ары жөнөдү. Келин бир карап алып чочуп кетти. Анан бир демени эстегендей ишин уланта берди. Дарыяга жакындаган сайын кемпир артына кылчак-кылчак карайт. Жалбарып кой дечү киши эмес, чак түштө балык уулаган анча-мынча балдар да көрүнбөйт. Ал дайрага жетип, суу боюндагы ташка көчүк басып жүзүн жууп, муздак суудан уртады эле, ачуусу тарап кеткенсиди. Кайра үйгө кетсе болот эле, артынан келгендер көрүнбөйт. Албуут сууга карап туруп кемпирдин жүрөгү шуулдап, кейпи учту: чын эле агып өлөбү эми? Бир топ убакыт өтсө да бир жан жок. Маасысын чечип, бутун жууйт, куп кана ындыны өчө түшөт, кайра маасысын кие баштайт. Аны алыстан карап, аңдып турган абышкасы чыдамы кетип, бир маалда:

– Ай, кемпир, бул ачууңдан кайт! – деп артынан келип кучактап калды. Кемпир дароо өңүн өзгөртө:

– Кууралган как баш, бир мүнөт кечиккениңде экинчи маасым-

ды да чечип, сууга боюмду таштайм деп турдум эле, – деп жиберди.

Баягыдай балдары жөлөп, келиндери дүрбөп «апакелеп» алды-артына түшүп, үйүнө алып келбегендерине шагы түшкөн кемпир жолката үйгө келе жатып балдарына таарынды. Карыган атасына аңдытып коюп, үйдө бээмарал отурганын элестетти. «Чоңоюшуп, мүйүздөрү чыгып калды да. Катын алышты, эми аларга эненин кереги эмне? Бечара абышкамдан башкага менин өлгөнүмдүн баари бир тура... кемпир ушуларды ойлоп, ушунча жыл жашаган өмүрүндө биринчи жолу азыр абышкасына ыраазы болду. Байкуш ушул эле түтпөйт тура. «Отуз уулум болгуча...» деп ошон үчүн айтат да...» Ал да балдарына окшоп артынан барбаганда эмне кылмак? Дайрага өзүн таштайт беле? Абышкасын мындан ары капа кылбай жүрөйүн деген ой көңүлүнө кылт этти. Бирок жаз келип, дайра кайра ташып жатканда Азимкан абышка капыстан каза тапты. Чал өлгөндөн кийин долу кемпир кыйла ал күчтөн тайгансып калды. Көрсө кемпирди оолуктуруп, алкынтып дайрага чуркаткан абышкасынын гана деми окшойт. Эми ал дайрага агып өлөм демек турсун күүлдөгөн суу тарапты карагысы жок.

...Дайра болсо адатындай толуп-ташып албууттанат, жолуна илээшкен эмне болсо жула качып, эч нерсени тоготпой, эч нерсеге карабай.

КНОПКА

Узун бойлуу киши али жолго жүрө элек баласын ар дайым колуна көтөрүп жүрөт. Баласы да атасынын мойнунан бекем кучактап, анын тер нымшыган бешенесин улам-улам өбө берет. Баласы өпкөн сайын атасынын кайраты, кубаты ашып, колунун чарчаганын, талыганын да унутуп кете берет. Наристе ошон үчүн элчилеп кояскага түшпөй калды. Коляскага салса эле ата менен баланын аралыгы өтө узап кеткендей, колясканы тарткан узун бойлуу киши уулуна улам эңкейе берип, биротоло эки бүктөлүп кала турган. Уулу да коляскада жөн отурбай улам артын карап атасын чакыра берет. Анан ата-бала бул экөөнүн жакындыгын бузган колясканы бекем катып салышты.

Булар шаарда бийик кабат үйдө турушат. Узун бойлуу киши баласы көз ачып бирдеме боолголой баштагандан тартып кнопка бастырганды үйрөтө баштады. Анткени алар күн сайын эшик-

тен үйгө келе жатып адегенде лифтин кнопкасын, сегизинчи кабатка жеткен соң өздөрүнүн үйүнүн эшигинин кнопкасын басышат. Уулун колуна көтөрүп жүргөн кишинин жада калса радиосу, телевизору да кнопка менен иштейт. Мына ушул кнопкалардын баарын наристенин быйтыйган колу басат, атасы карап турат, экөө тең мындан чоң ырахат алышат. Бала эс тарткан сайын кнопкалардын сыйкырдуу күчүнө таң калып жүрдү. Бири аларды өөдө көтөрөт, түшүрөт, бирөөсү коңгуроо чалат, үчүнчүсү телевизор менен радиону сүйлөтөт, же үнүн басат.

Эмчектеги бала апасынын кнопка-топчулуу көйнөгүнүн көкүрөк тушундагы жалтырак кнопканы бармагы менен баса баштаганда апасы анын курсагы ачканын түшүнчү да эмизе баштачу. Бала да ушуга көнүп алган эле. Кнопка басканды аябай жакшы көргөн бала кийин мектеп жашына жеткенде андан көңүлү үч көчкөндөй калды... Ушул күндөрү узун бойлуу атасы менен жалтырак кнопкалуу көйнөк кийген апасы катуу урушуп кетти. Бала тынбай сүйлөп да, кыйкырып да, ыйлап да жаткан апасына кантип жардам берип соороторун билбей, акыры адаты боюнча анын көйнөгүнүн топчуларын кармалап бозоруп калды. Булкулдаган ачуулуу апасы өзүнө жабышкан уулун түртүп салды. Жыгылып түшкөн бала ыйлап жиберди. Узун бойлуу киши тура калып аялын сабап кирди. Эми бала атасын кантип токтотууну билбей эки мушташкан адамдын буту-колуна аралашып өзү да кыйла токмок жеди. Бул окуядан кийин апасы ооруканада көп жатып, кабагы салыңкы, атасы иче баштады.

Бала мектепке барды. Мектепте да, үйдө да ойлоп, санааркаганы эле кнопка. Кнопка басылганда жүрөгү бир «зырп» деп алат: сабакта ар кайсыны ойлоп отурган баланы чырылдаган коңгуроо чочутат. Үйдө болсо атасынын беймаал түнүчүндө келип, эшиктин кнопкасын бар күчү менен басканы, төшөктө жаткан апасынын бир «шуу» үшкүрүп алып, кылдырап барып каалганы ачканы, жер тиктеп, сүзө тургансып турган атасын жекире караганын ойгоо жаткан бала туйчу. Кийин атасы түнүчүндө да келбей калды. Бала кнопкаларды ким ойлоп тапты экен деп өзүнчө кыжаалат болот. Ошол ойлоп тапкан киши эмне үчүн адамдарга да салчу кнопканы ойлоп таппайт, кишинин радионукуна, телевизордукуна окшогон. Анда апасы оорулуу, атасы аракеч болбойт эле, кетип да калбайт эле. Эми эле алар уруша баштаганда бала акырын байкатпай барып, алардын кнопкасын басып токтотуп салмак. Анан баары ойдогудай, жакшы болоор эле.

Бир күнү баланы мектепте чоң балдар коркутуп коюшту. «Эгер, – дешти алар душмандар бизди карап өз жеринен бир кнопканы басса эле биз секундта тыптыйпыл болобуз, күйүп жок болобуз». Көздөрү алая түшкөн бала акыры чыдабай аларга суроо берди: «Бизде да барбы ошондой кнопка?» «Ооба, сөзсүз да», – дешти балдар. Мындай тири укмуш кнопкалардын бардыгы баланы бир топ чочутуп, ойлонтуп койду. «Бүт адамдарды, жан-жаныбарларды, үйлөрдү, чөптөрдү, гүлдөрдү, сууларды күлгө айлантткан кнопканын кимге кереги бар, аларды неге ойлоп табышат? Муну жасаган киши бир адамды арак ичпес кылуунун, эки адамдын урушпасынын кнопкасын ойлоп таппайбы?» Бала уктабай түнү бою ойлонуп жатты. Эртеси мектепке барып, кечээги чоң балдарга минтип айтты: «Билесиңерби, мен чоңойсом адамдардын өзүнө салынчу кнопканы ойлоп табам, ошондо жанагы силер айткан коркунучтуу кнопканын баары жок болот, андан эч ким коркпой калат, анын кереги да жок болот». Чоң балдар кичине баланы карап, анын олуттуу тарткан кебетесин шылдыңдап бир каткырып алышты да, класстарына кирип кетишти. Бала ыза болгон жок. Ал ушул оюн ойлоп жүрө берди. Жайында кыштакка барып бул пикирин таятасына айтты, ал киши шылдыңдаган жок, кайра «тилегиңди кудай берсин» деп кубаттап койду, биздин да балага айтаарыбыз ушул.

ЖАТАКАНАДАГЫ ЖАЛГЫЗ НАРИСТЕ

Чоң шаардын кап ортосундагы бак-даракка чулганган, машинеси, ызы-чуусу аз чолок көчөдө беш кабаттуу жатакана жайгашкан. Жатакана тынч, күрү-күү түшмөй аз, анткени бул жерде билимин өөдөлөткөнү келген жогорку окуу жайларынын окутуучулары турушат. Биерде апасын кошо ээрчип келген жалгыз наристе бар. Күндөрдүн биринде бул кыз жатаканадагы тамак жасай турган жерден Тоту мене таанышып калды.

– Мен Бишкектикмин, – деди Тоту кыздын суроосуна.

– Бифштексмин дейсиңби? – Кыз түшүнбөгөн тейде ээрдин чүйүрдү.

Тоту күлкүсүн араң тыйды.

– Бишкек деген шаар бар, ошондон келдим.

– Аа, шаарбы, мен тамактын атын айтып жатпаймынбы. Чыным айтсам ушул бифштексти жегим келбей калды.

– Эмне үчүн, ал жакшы тамак да?

Кыздын көңүлү муңая түштү.

– Билесиңби, аны үйдө апам, таенем гана жакшы жасайт...

Беш жаштагы наристе ичиндеги арыз муңун жатаканадагы момпосуй сунган кишинин баарына эле айта берчү эмес. Көңүлүнө жаккан киши менен гана кобураша кетчү.

– Балдарың барбы?

Бул суроо Тотуну бир аз чочутуп жиберди. Кантсе да балага жооп берүү керек.

– Ооба, сендей кызым бар.

– Күйөөңчү?

– Бар...

Күйөөңдүн досу барбы?

– Күйөөмдүн достору көп...

– Тоту эми кызга таң кала карап калды.

– Жо-ок, аял досу деп жатам?

Көмөчказанда картөшкө кууруп жаткан Тоту кашыгын кармап, саамга ойлонуп калды.

– Билбейм.., – анан дароо жооп тапканына кубанып кетти: аа, бар ал мен да, анын аял досу.

– Жок сен эмес, сен аялысың да, а мен досу жөнүндө сурап жатам.

– Андай аял досу жок, – Тоту кабагы бүркөлө түшүп, баланын суроосуна чорт үзө жооп берди.

Балаң түшкүр, капкайдагынын баарын сураганын.

– Анда сенин мендей кызың бактылуу экен, атасы эч жакка кетпейт. Мени апам бактысызсың дейт, атаң таштап кеткен дейт...

Заматта сумсайып, бозоро түшкөн кызга Тоту суроо катты.

– Атаң кайда кетти?

– Ал жанагы аял досуна кетип калган.

Чоң кишиче улутунуп, муңайган кызды Тоту кантип жубатарын билбей шашып калды.

– Жүрү менин бөлмөмө экөөбүз картөшкө жейбиз, алма да берем.

– Тоту кыздын капкара чачы төгүлүп турган пешенесинен сылады.

Кыз унчукпай Тотуну ээрчип жөнөдү.

– Сенин эркек досуң барбы? – Кыздын суроосу ысык казанын араң көтөрүп бараткан Тотунун жүрөгүн дагы бир солк эттирип алды.

– Жок.

– Менин апамда бар.

– Аа, жакшы экен, кандай киши, сени жакшы көрөбү?
– Ооба.
– Анда апаңа айткын, ал кишини ата эле кылып алгыла, аталуу, бактылуу кыз болосуң.
– Тоту кыздын жүзүнө карады, алма сунду.
– Мен аны апама айткам, апам айтат, анын сендей кызы, мендей аялы бар дейт, биз жөн гана доспуз дейт.
Тоту наристени аяп кетти, ичи элжиреп муун-жүүнү бошоду. Баланын алдында ыйлап жибербей араң калды. Курсагы ач болсо да, бышырган картөшкөсү тамагынан өтпөдү. Кыз болсо алмасын жеп жатты. Бирок аны ырахаттанып, балага окшоп шашып-бушуп жебестен анда-санда бир тиштеп коюп, Тоту эжекесин карап ойлуу отурат. Баланын алдында калп сүйлөгөнү үчүн Тоту өзүн-өзү күнөөлөй баштады. Ушундай жанды да алдайбы... Тоту наристе менен чоң кишиче сүйлөшө баштады.
– Сен эмне апаңды ээрчип келдиң, чоң апаңда же таененде калсаң болбойбу?
– Чоң апам алыста, ага апам мени алып барган жок, таенем болсо мени алып калбайм деди, апам экөө урушуп кетишти. Таенем апамды окуй эле бересиң, качан сенин окууң бүтөт, же окусаң акылыңа акыл кошулсачы, эми минтип кызыңды атасыз калтырдың деп тилдеди.
Кыз алмасын жеп бүтүп, колун чүпүрөккө сүрттү да, Тотуга кетейин дегенчелик ордунан турду.
– Кайда барасың, отура тур, апаң келгенде барасың.
– Апам мени издеп калат.
Кыз кетти. Ага Тоту кызым, күйөөм бар деп калп айтты. Ал болсо буга ишенди. А эгер кызым, күйөөм жок деп чынын айтса ишенмек эмес. Жашы кыркка чамалап калган мен кыз бойдонмун деп кантип айтат. Кыз болуп кызга окшобой, аял болуп аялга окшобой ара жолдо калды. Пединститутту жаңы бүтүп, сын келбети келишип, толукшуп турган курагын эстеди... Тоту өзү да тотудай эле. Ашык болуп жуучу түшкөндөр сан жеткис, кое бересин, базары өтө кызуу болгон. Бирок окуумду улантам деп бекем ойлоп алган кыз базарга келгендердин баарына тескери карады. Жада калса ошолордун ичинен жан дүйнөсү жалбырттап, өзү жакшы көргөн кишисин да карабады. Өзүнүн жан теңинин миң кайрыгын уга албады, ысык демин баалабады, этибарга албады. Табиятына тескери иш жасады, өзүн-өзү зордоду, илимдүү болом, бүлө күтүү качпас деп чечти. Арадан аз эмес жылдар өттү. Тилегине жетти. Бүлө күтөйүн десе, мурдагыдай

кызуу базары жок. Буга Тоту арданды, аны күтө албагандарга ызасы келди. Турмуш курбай эле коеюн деп да ойлоду, чынында ошондой болуп калды. Анан калса Тотунун илимге умтулган өзгөчө ышкысы бар эле. Окуган сайын окугусу келип, көз алдында дүйнөнүн ажайып сырлары ачылып, толкунданып кадимкидей ырахат алат. Канчалык окуган сайын, ошончолук өзүн эркин, өөдө сезип, мунусу анын баскан-турганынан, кийген-кийиминен, сүйлөгөн сөзүнөн көрүнүп турат. Ишинде кадыр-барктуу. Акыркы жылдары Тоту чүнчүп кетти. Сырт келбетинин сыны кетип, жаман-жакшы, күбүр-шыбыр сөздөрдү көп уккан сайын өзүн кем сезип жүдөп кетти. Же мунун жанагы наристе айткандай «эркек досу» болсочу. «Эркек дос» күтүп болсо да төрөп алуу жөнүндө ойлонбоптур. А эгер ошондой кылса, анда баласы атасызмын деп жанагы наристечилеп жүрөгүн сыздатабы? Тотунун бүткөн боюн муздак нерсе аралап, колу-буту карышып кетти. Жада калса ушул кенедей наристе да өксүк, кемчил болгусу келбейт, атам жок деп ой чубап, жардам сурайт, аталуу болгусу келет... Тоту өзүн-өзү кечирээр түрү жок. Башын эки колдоп мыжыккан бойдон отуруп калды.

Жатаканадагы жалгыз наристе болсо апасы сабактан келээр замат бишкектик Тоту эжеси, жана анын бактылуу кызы тууралуу апасына божурап айтып кирди.

БАДЫРАК

Жонуна куурулган бадырак салынган баштыгын көтөргөн абышка бадырак эңсеген балдар шаардын кайсы жеринде жашаарын жакшы билет. Кыдырата тизип салынган бийик кабат үйлөрдү аралап жөнөйт, жөн баспай кыйкырып алат: «Бадыра-аак, куурулган татт-уу баа-дыраак». Катуу чыккан үн бадырак эңсеген балдардын баарын эшикке чуркатат. Жеңи самсаалап жыртылган чапанын жай чилдеде да таштабаган чалды кезекти билбей сунган быйтыйган колдор шаштысын кетирип, эсебинен адаштырып да жиберет. Абышканын оюу бир жерде эмес, элеңдеп эки жагын каранып издегени эле милийса, ошондон улам соодасын да бир жерде отуруп кыла албай, экинчи көчөгө шашып жөнөйт. Жүрөгү дүкүлдөп жамандыкты сезип калган учурда бадырагынын да, балдардын теңгесинин да эсебин билбей алдастап калат. Оңой бекен, бир эмес бир нече жолу милийса конторуна барып, кечке жыйган шагыраган теңгелеринин баарын айыпка төлөп

чыккан. Бул ишти кылбайын дейт, анда кемпири экөөнүн пенсиясы менен шаар жеринде оокаты өтпөсө, кызы окууда, уулу аскерде болсо. Күндө түшүп турган беш-он сому кемпири экөөнө кыйла эле акча. «Бу мен балдарга уу берип жаткансып, неге мынча мени милийса аңдыйт» - чалды ой басат. Өткөндө эки жаш милийса муну кап-мабы менен конторго дегдеңдете алып барышкан. Анан ал экөө бүгүнкү иш күнүндө мынабу тартип бузган кишини кармадык деп акты чийип кекирейе басып кетишкен. Чал ал жерде бир топко чейин кармалган. Тийиштүү айыбын төлөп чыкса кабындагы толтура бадырактын теңи жок. Бул жерде кирип-чыккан милийсалардан башка жан көрүнбөйт. Чал бармагын тиштеди: «Бая айдап жөнөгөндө эле тиги экөөнө бадырактын баарын кармата салбай. Көрсө, милийсанын өздөрү деле бадыракты жакшы көрөт тура».

ӨЧ АЛАМ ДЕГЕН БААТЫР КЫЗ

Шаардын кичирайондорунун биринде участкалык милийсанын кабылдамасында көз жашын көлдөтүп бир кыз отурду. Бирөө абийирин алдап кеткенин, ал адам мына бу эле турган жерде жашаарын айтып буркурап боздойт. «Эми эмне кылам, жардам бериңиз жазасын алсын, болбосо мага үйлөнсүн». Анда милийса: «Сенин ал бала менен кандай мамиледе болгондугуңду эч ким көргөн эмес, күбөлөрдү көрсөт, ансыз эч нерсе чыкпайт». Кыз дагы эле ыйламсырайт: «Кантип эле байке эч ким көрбөсүн, мени менен иштегендер баары эле билишет биздин мамилени». Участкалык милийсанын иши өтө көп болгондуктан, аны-муну угуп отурууга чыдамы жетпей баратты. Кыздын кетээр ою жок, милийса кийине баштады, бара турган жерлери көп, ошондуктан чечкиндүү унчукту кызга: «Баари бир далил жок, кана ошол адамдардан бирөө-жарымы сага күбө боло алабы? Жалгыз сенин сөзүң менен иш козголбойт. Иштейт экенсиң эмне иш учурунда бу жерде отурасың, жетекчилериңден мен сөз угушум мүмкүн ушул үчүн. Бар азыр, кечиксең да жумушуңа бар. Экинчи мындай ишке кабыла турган болсоң, алдын-ала бирөөнү күбө болосуң деп табыштамайын мындай ишке барбай жүргүн».

Баятан мурдун шор тартып шолоктогон кыз ыйын тык токтотту, акыл-эсин топтоду, кимдин алдында, кимге арыз-муңун айтып отурганын түшүндү. Сумкесинен бет аарчысын алып жашын сүртүп, күзгүсүн алып чачын оңдоду да милийса байкесине

тике карады: «ошондойбу, ылайым менин акыбалымда сиздин көзгө баскан жалгыз кызыңыз калсын, ошондо күбө издеп күнүңүз өтсүн. Мына эми тиги акмактан мен өзүм өч алам, болгондо да кандай дейсиз, ал мага окшоп тирүүлөй өлбөйт, биротоло өлөт. Ошондо иш козголбогонун көрөм, албетте, алдыңызда өлгөн киши жатса иш козголор, бирок, айтып коеюн күбө таба албай эсиңиз оойт, кошуңуз». Кыз бийик така туфлисин такылдата басып чыгып кетти. Бирок, ал көпкө дейре оюн ишке ашыра албай убара болду, анткени аны милийса байкеси кадамы сайын көзөмөлгө алып аңдып калган эле.

УЙКУ СҮЙБӨС ДҮКӨНЧҮ

Шаардын көчөлөрү кууш, үйлөрү туш келди салынган мааласында түнкүсүн таң атканча жеңил машинелердин же жөө жалаңдап баскан адамдардын карааны үзүлбөйт. Анткени, бу жерде дүкөнчүнүн үйү бар. Анда ичимдиктин бардык түрү сатылат. Болгону эки эсе ашык баада. Ушул аймакты көзөмөлгө алган эки милийса түн ичинде бу тарапка басып келбейт, акырын гана алыстан аңдып турушат. Бөтөлкө алгандын кээси үйгө жетип ичкенге да чыдамы жетпей жолдо отура калып оозуна куят, анан темтеңдеп жөнөйт. Ошондо аңдып турган милийсалар аны шак кармайт да кудуңдаган бойдон тапшырчу жерге алып келип таштайт. Ичимдик көп сатылган күнү дүкөнчүнүн акчасы да, күзөттөгү эки милийсанын «задержаниеси» да көп болот. Анан эки милийса ичтеринен ичимдик саткан, уйкудан безген дүкөнчүгө ыраазы, анан эмне, алар контордо мактоо сөз угуп, жыл жыйынтыгында ичкен адамдарды көп кармагандыктан сыйлык алышат. Ичимдик сатып жаткан адамды тартип бузуучу катарында кармоо эки милийсанын түк оюна келбейт. Анда алар «задержание» жасайбыз деп таң атканча ушул аймакты кыдырып жүрүүгө туура келет. Азыр болсо эки-үч саат аңдып отурса болду, «план» толот.

Ал эми ичимдик саткан дүкөнчүнүн кошуналары: «Бу коркпойт, муну эч ким да кармабайт, бул милийсанын баарын колго алып койгон» дешет. Алар кайдан билсин, тескерисинче, милийсалар түн ичинде уйкудан безип , тик туруп арак саткан дүкөнчүнү колго алып ыраазы кылып коюуну көптөн бери мойнубуздагы парз деп жүрүшкөнүн.

АКЫРКЫ РАИС

Ал кишинин өз аты Акимжан эле. Бирок, аны таанып билгендердин баары «раис аке» дешчү. Атынан атагандар аз эле. Ушул киши азыр райондун борборунан үйүнө келе жатып өзүн кыйнаган кымгуут ойлордон улам беймаза болду. Бул эмнеси, өзүн коерго жер таппай, ыза болдубу, же чын эле ичи күйүп жатабы. Бирде ачуусу келип муштуму түйүлө калса, бир туруп эреркеп ыйлагысы келет. Шопуруна карап улам «ылдамыраак айдачы» дейт, баары бир машинеси кең жолдо кыбырагандан кыбырады, айылына жетиши чоң азап болду.

Бүгүн эртең менен аны районго акимчиликке чакыртышкан. Колхозду таратып, майда жеке чарбаларды түзүү тууралуу айтышты. Кызыл жүздүү көз айнекчен жаш аким бул ойду раиске аны менен кеңешкиси келип айтпады, түз эле өзүнүн акыркы чечими катары айтты. Буга раис таң калды. Бир ирет барып колхозду аралап көрө элек, эл менен сүйлөшө элек аким ал-жай сурашпай туруп эмне үчүн мындай бүтүм чыгарат. Акимжан бир аз буйдала түшкөнү болбосо таң калуусун жашыра албады.

– Кадыр Шопокович, эмне үчүн, колхозубуз кудая шүгүр, өкмөткө карыз эмес, кирешелүү чарба, колхозчулардын турмуш абалы да башкалардан кыйла түзүк...

– Кеп анда эмес аксакал, – аким раистин сөзүн бөлдү, – азыр бардык жерде менчиктештирүү жүрүп жатат, сиз да кабардарсыз. Билебиз, колхозуңуз чоң, элиңиз, жериңиз көп. Бирок баары бир биз аны таратышыбыз керек. Жогортон келген буйрук ушундай. Антпесек, сиздин эл эмне дейт, арыздана башташат, керек болсо Президентке чейин да барышат.

Жаш аким сөзүн бүтүрдү да баятан таң калуусу тарай элек раиске суроолуу карады.

– Кадыр Шопокович, эл менен да кеңешип көрсөкпү, алар эмне дейт, мүмкүн майдалануунун биздин колхоз үчүн зарылчылыгы жоктур. – Акимжан дагы эле ишене бербеди, негедир анын колхозду таратар оюу жок. Ырас, былтыр карызга баткан бир нече колхоз-совхоздорду таратып жиберишкен. Бирок, Акимжандын колхозу райондогу жападан-жалгыз түзүгүрөөк колхоз эле.

– Эл, эл дейсиз, Акимжан Кабылович, мен айтпадымбы эл деген баягы эмес, бүгүн бирди сүйлөп, эртең дагы башканы айтат. Кепти созбой адистер менен кеңешип, бул ишти эртеңден баштоо керек. – Аким сөзүн кескин бүтүрдү.

... Раис жол бою өз акылы өзүнө баш ийбей бушайман болду. Мындан алтымыш жыл мурда ушул колхозду уюштурам деп, бири ойдо, бири тоодо жүргөн элдин башын бириктирем деп жүрүп акыры киши колдуу болуп, өмүрү кыйылган биринчи раис Садык Саматовду эстеди. Былтыр гана бүт айыл түп көтөрө демилге коюп ал кишинин ысмын колхозго беришкен эле. Мына эми эртеңден баштап колхоз да жок, ал раистин ысмы да жок. Акимжан да жыйырма жыл иштеген иши, көнгөн жумушу, бүтүндөй бир өмүрү менен коштошкону жатат. Деги кызык, Акимжан өмүр бою эле раис болуп жүрөм деген го, кызмат, бийлик колдун кири экенин ойлободу бекен. Жок, кеп анда эмес эле. Акимжан эртедир, кечтир раистиктен түшөөрүн билчү. Бирок, ким ойлоптур аны акыркы раис, колхозду таратуучу, кашыктап топтогонду чөмүчтөп чачуучу болоору түшүнө да кирбептир. Мунун ойлогондо жүрөгү «шуу» деп кетти. Капырай десе, колхоздун мүлкүн сырттан келген бирөө алмак беле, өзүнүн эли алат, алар бир жакка көтөрүп кетмек беле. Мындай ойлосоң сар-санаага түшчүдөй коркунуч деле жок. Бирок эми аларды Акимжан баягыдай бир нукка буруп, өз билгениндей башкара албайт, аларга сөзү өтпөйт. Раис саамга тунжурай түштү. Көз алдына элдин жакшы жер талашып, бир-бирине атаандашып, баягы бир жеңден кол чыгарган колхозчулар топ-топ болуп алып, ачык каршылаштарга айланаарын элестетти.

Эми өзүнүн мындан аркы турмушу эмне болот? Эл аны эртеңден баштап «раис аке» дебей Акимжан дешет. Өмүрүнүн көп бөлүгү өткөн контору, минип жүргөн машинасы менен кош айтышат. Атаңдын көрү десе, дүнүйө да топтобоптур. Өмүр бою эле ушул машинеден түшпөй тургандай машине да сатып албаптыр. Колхозу бай болгону менен Акимжан өзү кедей экен. Эптеп былтыр мындан беш жыл мурда баштаган тамын араң бүтүргөн, ушуга шүгүр, үйсүз да калмак экен. Раис азыр ойлоп көрсө, колхоздун мүлкү, байлыгы болуп, эл ток болсо, өзү да ток болуп жүрө бериптир. Аскердеги уулун ойлоду. Жүрөгү «тыз» деп алды, сагынып калыптыр. Уулунун: «башка раистердин балдары армияга барышпайт экен, эптеп окууга өтүшөт экен, сиз бизди такыр ойлобойсуз» деп нааразы болгон сөзүн эстеди. Акимжан ага көп этибар берген эмес эле. Дээринде балдары да колхоздун, элдин балдарындай сезилчү, аларга өзгөчө көңүл бөлүп бөпөлөбөптүр да. Раис колхозчуларынын баарын жакшы билчү, кимисинде канча баласы бар, мүнөздөрү, жашоо шарттары менен кабардар эле. Колхозчуларынын ичинен бирөө-жарымы ушул күнгө чейин кол-

Баткенская ЦБС
ИНВ. № 14192

хозду майда чарбаларга таратуу жөнүндө кеп чыгарган эмес. Балким, эртең бөлүнбөйбүз деп түп көтөрө чыгышсачы. Бирок, Акимжандын жүрөгү түпөйүл, менчик деген менчик, өз алдынча эркин иштөө деген да оңой азгырык эмес. Мүмкүн өзүнүн коюн-колтук алышкан колхозчуларынын ичинен эле ушул күндү зарыга күтүп, тымызын ичтен сызгандары бардыр. Райондун акими да бир чети туура сүйлөдү. Бирок, акимди да өзүнөн жогору турган бирөө эртең чакырып туруп, акимчиликти таркат, бийлигиңди бөлүп жибер десе, ал деле ошол замат «лаппай» дээрин кудай билет. Деги биз кызыкпыз, жогору жактан бирөө бириккиле десе кыйналып жатып биригип, бөлүнгүлө десе дагы бөлүнө калып. Раис өз жумушуна жанын сайып иштечү. Ошондон улам раис болбой калса баары бүтчүдөй туюлду ага. Башка эч кандай жумуш колунан келбечүдөй эки колу шалдайды, муун-жүүнү бошоду. Колхоздун тарашы менен кошо өзүнүн да колу кол, буту бут болуп бөлүнүп калчудай денеси чачырап кетти, төгүлүп кетти.

... Арадан бир топ күндөр өттү. Колхозду таратышты. Жердин баарын үлүштөргө бөлүп беришти. Колхоз тараса кошо жоголчудай болгон Акимжан бир аз демин басты. Айылды тең жарып аккан чакан дайра баягысындай эле шоокум салат. Күн да баягысындай тоону айланып барып батат. Айылды көрккө бөлөп жол боюнда зымыраган теректер баягысындай эле жүрөктү элеп-желеп кылып шуулдайт. Кечке маал уйлар мөөрөп, айлана сүт жыттанып, гүл жыттанып, дегендей баары ордунда. Бирок бир нерсе баягындай эмес: көчөдө жол бербей чүкө аткан ойноок балдардан дайын жок, чай ичип чайканада чер жазып, маси-лет курушкан чалдар да азайды. Күдүңдөп эле кетмен, күрөк көтөрүп чак түш болсо да кыбыраган жандын баары талаада. Алар иштеринин көптүгүнөн кем сөз да болуп калышты. Иш кызыган маалда раис үчүн мурда айрыкча балалуу аялдарды талаага ишке чыгаруу бир топ кыйын эле. Атын минип алып, бригадирин ээрчитип үймө-үй кыдырган далай учурлары болгон. Эми минтип кары-жашына, балалуусуна карабай жапырт жер тытып иштеп калышты. Суу чыкпаган жерге суу чыгарышып, түшүмдүүлүк да, буюрса, жылдагыдан жакшы. Бу элдин ичинде ушунча жыл катылып, сакталып жүргөн күч кубатка, демилгеге тан берди мурдагы раис. «Өзүм дегенде өгүздөй күчүм бар» деген накыл кептин маанисин өз көзү менен көрүп турду. Жеке менчиктен ажыратуу пендечиликтин табиятына каршы иш болгонун ичинен туюп ынанганы менен, ушунча жыл коллективдүү чарбаны былк эттирбей башкарып келген мурдагы башкарма муну кыйлага чейин мойнуна алгысы келбеди...

ЫЗА

Элеттеги кары кемпир катуу ыза болду. Келини өз абийири менен босогосун аттабады. Ал жалгыз уулунун турмушу үчүн күйүп-бышып, өзү көп кыздардан ушул келинин жактырып, өмүр бою тапкан-ташыганын кудасынын үйүнө төгүп чачып алып барды. Эл таң калган той өткөрдү. Кайгынын баары тойдун эртеси башталды. Кабагын бүркөгөн уулу энесине сөз айтпады. Тек гана тойдо кийген жаңы кийимдерин бирин калтырбай чечти да, эски кийимдерин кийген бойдон үйдөн чыгып кетти. Айылдын ортосунан кесип өткөн чоң жолдо шашып келатты. Кечээ тою түшкөн жигитке бүшүркөй карагандарга элес албагандай салам-алик да албады. Ошол бойдон бир нече күн үйүнө келбеди.

Кемпир жалгыз калган келининин үстүнө кире албады. Тизеси калтырап, ансыз да күчү кайткан буттары шалдырап, эски сөрүсүндө отуруп калды. Илгери мындай учурда кыз баланы атасынын үйүнө кайра жеткирип салышкан, ал өлүм менен барабар болгон. Кемпир ызасына чыдабай үн салып ыйлап жибергиси келди, көкүрөгү толуп чыкты. Журттан намыс кылды. «Түрүң менен, түсүң менен куруп калгыр албарсты, ичинде ошончо дарты бар экен, неге айтпайт, бирөөнүн тагдырын, мал, пулун кор кылбай». Ушинтип ичинен күбүрөнгөн кемпир мал сойчу курч бычакты көтөрүп кирип, суйкайган сулуу келининин бетин жара тилип жибергиси келип кетти. «Арам десе, дагы диплом көтөрүп, бала тарбиялай турган болгон имиш, сендейлер дипломдон да айлансын». Кемпирден бешбетер бозала болгон кудагыйы жетип келип жалынып-жалбарды. «Кудай акы, бир аз чыдай туруңуз, элге, тууган-урукка шерменде болбойлу, мал, пулуңузду төлөп берели, бу наалатынын мындайын мен билсем өлөйүн».

Эл журттан намыс кылып үч адам эки жыл чамасы эптеп жашады. Данектей наристенин төрөлүшү да көңүлдөгү ызаны кетире албады. Келин чоң чатактан кийин атасынын үйүнө кетип калды. Кызын көтөрүп күн сайын эртең мененки автобуска түшүп, райборборго барып-келип иштеп жүрдү, балдар бакчасында иштейт.

Шу күндөрдүн биринде кокус наристе автобустан атасын көрүп калды. Атасы автобустун арткы эшигинен кирген эле. Буту жер баса элек бала бар күчү менен атасын көздөй талпынды. Апасынын колунан чыга албай тушалган ал автобусту жаңыртып ыйлап кое берди. Кызды келиндин колунан алып, атасына узатканга эч ким даабады. Кыз ыйлай берди, калың кийингендиктен

тердеп чыкты. Келиндин эси кетти, соорото албай. Наристе эч нерсеге алаксыбай койду, анан апасын тепкилеп, бошонууга аракет кылды, эки көзү атасында, эки колун канат кылып аны көздөй жайып алган, апасы бутуң кое берсе эле учкудай болуп турат. Тик турган атасы кызынын жаш толгон көздөрүн карай албай карбаластап калды. Колун созуп кызын ала албады. Автобустагылар ар ким өз алдынча бул үй-бүлөнүн жакында болгон чырын талкуулап, ичтеринен боппоз болуп эси кеткен келинди да, кызарып, карбаластаган жигитти да: «Өлүп кетишсин, ушуну көрмөк» деген кыязда болушту. Бирок наристенин кулакты жарган ачуу кыйкырыгы эч кимди кайдигер калтыра албады. Келиндин арт жагында орундукта отурган абышка кереӊ кулагы менен да туйду, чыдай албады, териштирип отурбады, ага чалдын чамасы да жок эле. Кызды келиндин колунан жулуп алды да, атасын көздөй берип жиберди. Наристе колдон колго өтүп атасына жетти. Жетээр менен үнү тып басылды.

Бир кезде тагдыр менен ойноп отко түшкөн келин кызын күч менен кармаган колдору шалдырап, денесинен бөлүнүп калгандай отуруп калды. Азыр автобустан түшкөндө кандай окуя болоору да аны тынчсыздандырбады.

Болпойгон бетин жаш менен тер чайган наристе саамга атасынын колунда өпкөлөп тынчый түштү. Эми мойнун созуп апасын издей баштады. Көздөрү алаңдап апасы тарапка талпынды. Атасы менен апасынын ортосундагы карыш аралык-кызды дагы азапка салды. Эми ал атасынын колунда тыбырчылап, апасына кол созду. Наристе дагы ыйлай баштады. Автобустагылар туштуштан жаалап кириште:

– Алчы кызыңды, боздотуп бүттүңөр, баланын убалы урсун силерди!

– Баланы минтип кыйнаган жоругуңар жолдо калсын!

Ар ким өз билгенин айтып жатты. Келиндин кулагы тунуп калды. Деми кысылып, дүйнө караңгылады. Кызы колуна тийген ал биринчи эле аялдамада райборборго кире бериште аэропорт тушунан түшүп калды. Ушул чөлкөмдөн алыс кеткиси келди, кайда болсо да аны эч ким таанибаган жакка.

КҮНДӨШТӨР

Биздин кыштакта жакында Сулайманкул деген киши жүзгө таяп көз жумду. Анын сөөгүн эки аялынын мүрзөсүнүн ортосуна коюшту. Бул үчөөнү кыштактын эли «тиги дүйнөдө» да чогуу болушсун дедиби, ким билет.

Эки аял ала тургандай Сулайманкул суучу бай да, катынпоз да эмес эле. Ал көп жыл Азбүбү бакшы менен чогуу жашап, бала көрбөдү. Күзгү көрүп, не бир сырларды жоруган көзү ачык катынынын этегинен жалгабай, кудай баладан кур калтырыптыр. «Бакшылык өнөр бергенче, бала берсе болбойбу» – ичинен Сулайманкул ушинтип бушайманга батканы менен эч кимге билдирбей жүрө берди.

Азбүбү элүүгө таяп калган күйөөсүн акыры аял алууга көндүрдү. «Болбосо кетип калам, жашым өткөн чакта үкөмдүн үйүнө барып шорум кайнайт экен» деп ачуу ыйлап да жиберди. Эртеси өзү Коргон-Төбөгө барып, үч ата өткөн тууганыбыз деп бала көтөргөн келинди үйгө ээрчитип келди. Көзү ачык Азбүбү кыштактагылардан түзүгүрөөк кийинчү. Келиндин баш-кийимин жасап, келиштире кийинтти да, үкөсүнүкүнө кетип калды. Эки күн өтпөй Сулайманкул эшегин минип жетип барды. Азбүбүнүн үкөсү жездесин капарына илбей, саламына алик албады.

– Эжем тура турсун, эгин-тигин жыйылганча, балдар менен кыйналып жатабыз, – деди да тескери басып кетти.

Азбүбү башындагы оромолун оңдомуш этип, күйөөсүнө көз кыйыгын салды. Ансыз да кабагына муз тоңгон Сулайманкул эшегине такай байлап жүрчү кетменин бошото баштады. Азбүбү азыр кетмендин же өзүнө, же инисине тиерин сезип, ага чуркап жетти да колунан кармай калды.

– Сабыр кылыңыз, суучум, мен азыр, – Азбүбү кетменди колунан жулуп качып ары басты. Анан үкөсүнүн жүзүн карабай, күйөөсүн ээрчип кетип калды. «Майли, балалуу болгончо тура турайын, кийин балдарына алаксып, мага да ичи суур». Эшегин баш-көзгө койгулай, кабак бүркөн эрине бир чети Азбүбү ыраазы болду, учкашып келе жатып.

Сулайманкулдун жаш токол алганы кыштакка тарап, журт «дуу» дей түштү. Бригат суу башына аты менен чаап жетти, кеч боло электе Сулайманкулга зан-закүнду түшүндүрмөккө.

Бригаттын сөзүн эшитип туруп, Сулайманкл чоң кара кетменин арыктын четине ныгыра басты да, бешенесиндеги мончоктогон терин жеңи менен шыпырды. Бригатка тике карап:

– Эжең менен сүйлөш, үкөм, мен ошо шордуунун айтканын жасадым, макул десе эртеңден калбай алып келген немесин кетирип жиберем.

Буга бригаттын күлкүсү келди. Суучуга ишене бербеди.

– Ава, өөдө жаткан бирөө билип калса ишиңиз жаман болот. Азыр илгерки чалдардан заманы эмес жаш аял алган.

Бригат аттан түшүп жакын келди. А Сулайманкул кетменин шак желкеге артып, дуңкулдап жөнөп калды.

– Үйгө барып билген намазыңды оку, эмне кыласың ошо кыл.

Ачууга алдырган бригат Азбүбүгө келди.

– Адегенде аттан түш, балам, – Азбүбү эмнеси болсо да бригатты сөзгө тартты. Анын үнү жумшак, бирок өктөм чыкты.

Бригат эки күндөш жашаган үйгө ачуу менен шар кирип барды. Бала көтөргөн арык жаш келин муну көрүп үйдү айлана басты.

Азбүбү сөрүгө жакандос төшөп, «өтө бер» дегендей бригатка ишарат жасады да, өзү сөрүнүн этек жагына көчүк басты.

– Балам, балдарыңды багам деп, ошолордун күнүн көрсөм деп, аялың экөөң ширин тилек менен таңдын атканын, кечтин киргенин билбей жүрөсүңөр. Биз абаң экөөбүз эмне максат менен жашап жүрөбүз, аны өзүбүз да билбейбиз, ойлоно берип баш катты. Өзүмдү өзүм алаксытып, ата-бабам кылбаган бакшылыкты кылым жүрөм, – мандаш урунуп отурган Азбүбү бригатка тик карап сүйлөдү. – Аваңды бала көрсө дегемин. Бу шордуу да раматылык күйөөсүнөн калган баласы менен баш паанек жер издеп, туугандарынын түрткүсүнө калыптыр – келин басып кеткен тарапты карап сүйлөдү. – Же эмчектеги бала менен иштей албаса, ата-эне жакын туугандан кур болсо. Колундагы баланын айынан келип отурат. Согуш бүткөнүнө мына эми жети жылдын жүзү болду. Али элдин карды тое элек. Мындай жетим-жесирге кыйын маал, сен мага кайдагы закүндү айтып башты оорутуп отурасың, үкөм. Баласы эсен-аман чоңойсун, Сулайманкул суучуң да ушунун көлөкөсүндө бала көрсүн. Мен эмне жыргап кеткенимден ушул ишке бардымбы, айланайын. – Азбүбү жашып кетти. – Мен эми катын болмок белем аваңарга, доорум, шааним бүттү. Эми шорум да арылсын, эримдин башын байлабай, эртеби-кечпи кете турган адаммын.

Азбүбү маасысын кычырата басып ордунан козголуп, очок тарапка ыктады. Азбүбүнү аяп да, таң калып да карап калган жаш бригат ага ылайык көңүл жубатаар сөз табалбай, бая-

гы киргендеги ачуусун-мыжыга кармап колундагы камчысына чыгарды.

Арадан бир топ жыл өттү. Сулайманкул суучу эки эркек бала көрдү. Бирок, Азбүбү өзү ойлогондой үйдөн кете албады. Балдардын төрөлүшү менен үч адам ого бетер ымалаша түшкөндөй болду. Азбүбүнүн жаш күндөшү балдарынын көп түйшүгүн ага көтөртүп койду. Ушунусу менен ал Азбүбүгө да, Сулайманкул суучуга да жакты. Алар узак жылдар кошуна-колоңду суктантып ынтымак өмүр сүрүштү. Бирок, Азбүбү кемпир көз жумган соң, эми гана элүүгө таяган күнүлөшү аны ээрчигендей болуп, ал да оо дүйнө кете берди. Сулайманкулга да, балдарына да ааламга сыйгыс арман түштү.

Адам башы армандан кутулаары качан өзү?..

АРМАН

Ширинбү бүк түшүп кечке турбай жатты. Ич-боорун чаяндай чаккан ойлорунан арыла албай, кечки саанга жөнөдү. Уйдун эмчегин күч менен тарткан карылуу колдору алсырап, бат эле чарчап калды. Үйгө келе жатып акыры бу чечимге келди: «Кой, эртең Калыяга кирип, алчу кагазын алып районго барайын. Алдырсам алдырып келейин, балдарымды жер каратпай». Элүүгө таяп калган курагында күтүүсүз бойго бүткөн баласы Ширинбүбүнү да, Эргешти да кыйла ыңгайсыз абалга салды. Эргеш эмне болсо да эркек экен ага не шам: «Карыганда жинди болдуңбу алдырып, ушунча төрөгөн балдарыңдын бири, муну да төрөйсүң» деп ал аялын районго жибербей койду.

Чоңоюп калган балдары алдыртан апасына кабак бүркөп, ымыркайдын төрөлүшүн эч кимиси каалабады. Айрыкча балдарынын эң улуусу – Кадырбек бу кепти уккандан бери апасы тарапка каттабай койгон. Ал жакында совхозго деректирликка шайланган. Эл алдында анча-мынча кадыр күткөн баласы баарынан көп намыстанды. Үйлүү-жайлуу үч кызы булкулдап-жулкулдап таарынып кетишкен: «Кокуй, апасы тууптур дегени эмнеси» деп. Ширинбү эмнеси болсо да баланы төрөбөй коюуну амалын издеди. Ушунча жашка келип мындай азапты баштан өткөргөн эмес эле. Эл оозунан эмне укса ошонун баарын жасады. (Алдырганга да кеч болуп калган эле). Бу саам ага өзүнүн ден соолугунан да ушу «балээден» кутулуу түйшүккө салды. Түк

айласы кеткенде табыпка да барды. Табып мылтыктын огун таап ичкин, ичинди ысытып, заматта түшүрүп коет деди. Ширинбү сурамжылап жүрүп окту да таап ичти. Ичи өрт жаккандай күйүп чыкты, денеси сыздап аябай кыйналды, бирок баласы боюнан түшпөдү.

Ай күнүнө жетип, Баатыр Эне Ширинбү он биринчи баласын, эркек баласын төрөгөн күнү уккан-билгендин баары текши сүйүндү, «бечара аман-эсен көз жарып алыптыр» деп. Бу кабарды укса да балдарынын ичинен Кадырбеги гана келген жок. Бирок, анын таарынычы көпкө созулбады. Ымыркай бир айга жетпей чарчап калды. Ширинбү боюман түшүрөм деп жүрүп-кызыл эт баланы кыйнап койгон белем. Баатыр эненин ден соолугу да кыйындай түштү. Кадырбек муну угаар менен жетип келди. Ата-апасынын жүзүн карай албай, жансыз жаткан наристени тиктеп, ок жеп алган адамча бүткөн бою күйүп-жанды. Ымыркай Кадырбекке куюп койгондой, тим эле өзү, көрсө апасы балдарынын туну менен эң кенжесин окшош төрөгөн тура. Арман ай, бир жолу келип көрүп койсо не болмок ушу бөбөгүнүн бакыраң көзүн. Ал ушул учурда тирүү, бейкүнөө кенже инисин көз алдына элестете албай, чүпүрөктөй чүрүшө түшкөн апасынын жүзүн тиктей албай, майда калтырак басты, ушу өлүмгө бир чети өзү себепкер болгону мээсине келээр замат, үн жаңырта өксөп кое берди...

– Өх... өх... өх!

ДЕКАН

Жогорку окуу жайларынын биринде факультеттин чогулушу өтүп жатты. Каралчу маселе студенттердин кышкы сынагынын жыйынтыгы. Мойнун түз кармап, көкүрөгүн көтөрө чапчаң баскан, өзүнүн курагынан алда канча жаш көрүнгөн декан адатынча күпүлдөп көп сүйлөдү. Дегинкиси ал студенттердин алдында чыгып сүйлөгөндү жакшы көрөт. Өмүр бою ушинтип сүйлөп келет. Көздөрү жанган, жүзүнөн нур төгүлгөн жаштарды көргөндө өзү да боюн түзөй калат.

Кышкы сынактын жыйынтыгы факультетте жакшы эмес. Белгисиз себептен улам 1-курстун кызы өзүн-өзү өлтүрүп алды. Декандын сөзү кейип кепчүүдөн башталды:

– Силердин ар бир күнүңөр мазмундуу, маңыздуу, көңүлдүү өтсүн деп аракет кылган сайын тескери басасыңар, жоопкерчилик деген нөл! Баса, силер менен менин бүгүн особый разговорум бар. Жаңы жылды жакшылап тоссун деп ректорго жалды-

рап жатып силерге бул жерде дискотека өткөрүүгө уруксат алсам, а силердин дискотека... – Декан сөөмөйүн кезеген кейпинде саамга сөз таппай калды. – Дискотекаңар бүтпөй жатып, ушул аудиториядан буквально 13 презерватив таптым, пайдаланылган! Бет деген, уят деген барбы силерде, маданиятсыздар! – Декандын жаалы бетине чыгып, кезеген сөмөөйүн 4-курстун студенттери отурган жакка бурду. Отурган кыздар декандын ачуусун кенеп да коюшкан жок «странно» дешип. Алар кайра декан агайына суроо узатышты:

– Кудайберген Жумалиевич, ушунча болду, презервативдерди кимдер колдонгонун атап да койбойсузбу? – Кыздардын жүздөрүнөн көңүл коштук, биротоло наалыгандык сезилип турду.

Деканды кыздардын сөзү, бир аз селт дедире, сөзүн оозунан жулду. Кызарып, жер карап уялат деген кыздар, жигиттер аны тике карап жооп күтүп турушат.

– Эмне, мени карап аңдып турду дейсиңерби? Атаңгөрү, атасам атап деле коем. — Декан бир аз бошошо түшкөнү болбосо, ишенимдүү сүйлөдү.

Ушул маалда ошол эле 4-курстун кыздары кайра анын сөзүн бөлдү:

– Кудайберген Жумалиевич, эми эмне кылабыз, жаштык деген өтүп жатса, карып да баратабыз, анан айла жок... - бирөөсү ачык эле моюнга ала бурк этти.

Декан баягыдан үнүн кыйла жумшарта:

– Мунун карып баратам дегенин, он гүлүнөн бир гүлү ачылбай туруп. Мына мен алтымыштан ашкан киши өзүмдү карыдым деп айткым келбейт. – Декан өз көкүрөгүн өзү койгулап алганын сезбей да калды. Бирок негедир көзүнөн билинер-билинбес жаш тегерене түштү. – Мен силерди дискотека өткөрүп жаңы жылды маданияттуу, көңүлдүү тоссун дебедимби...

– Кудайберген Жумалиевич, так сиз ойлогондой дискотека өтө көңүлдүү, культурный болду, – Баятан үнсүз отурган 4-курстун жигиттеринин бири жылмая агайын жооткоткон болду. – Сиз жөн эле капа болуп жатасыз, баары ойдогудай, эстен кеткис болду.

Студенттердин көпчүлүгү бири-бири менен шыпшынышып ушул болбогон нерсени эл алдында проблема кылып көтөрүп чыккан деканга наразы болушуп, анын өзүн бескультурный дей баштаты, презерватив чогултуп эмне кылат...

Декан болсо өзү менен теңме-тең айтышкан уяты жок студен-

ттерден түңүлдүбү, же сөздү башкага бургусу келдиби, баягы күйүп-бышкан абалынан кайтып 1-курстун студенттери тарапка ыктай сүйлөдү:

– Жалгыз гана сынакты жакшыраак берген ушул 1-курс болду. – Мөлтүрөгөн али бетинен түгү түшө элек кыздар баштарын жерге салып 4-курстун кыздары үчүн баятан бери уялып отурушкан. Декандын жакын басып келгени аларды дагы да сүрдөтүп, толкундатып жиберди. Декан болсо биринчи курстун студенттерине акыл-насаат айтып көбүрөөк сүйлөйүн деген, бирок көп сүйлөй албады. Төрт жылдан бери окутуп, тарбиялап келген студенттеринин кебетеси тиги, анын ичи эңшерилип бошошо түштү. Карылыкпы, же иштей албай калдыбы, муун-жүүнү калчылдап, ушунча жыл иштеп бүгүнкүдөй абалга дуушар болгон эмес эле.

Чогулуш аяктап, үйүнө жөө келаткан декан өзүнүн жаштыгын, студенттик күндөрүн эстеди. Ал учур гүлдөгөн курак эле. Өксүп да, толкундап да кетти. Мугалим агайлар өткөргөн сүйүү жөнүндөгү талкуу кечелерди эстеди. Ошондогу курсташ кыздардын, жигиттердин сүйүү деген сөздөн уялып, анын сүрүнөн апкаарып атай албай, сүйлөй албай кызаргандарын эстеди. Ооба, баары сырдуу, купуя эле, бийик, кол жеткис сулуу эле. Окуу дегенде, китеп дегенде талашып эт-бетинен кетип окушчу. Окуткан аалымдардын акыл-насааты закон эле. Азыркыдай жакшы тамак, жакшы кийим кайдан. Ошондой болсо да кабагым-кашым дегендер, бейчеки жолго баскандар жок эле. Өз муунунун чыдамкайлыгын, тири карактыгын ойлоп декан сыймыктанып кубанып кетти. Бирок анын бул кубанычын азыркы болгон чогулуштун капшабы каптап, бетиндеги жылмаюу аз-аздан өчүп, кабагы салыңкы тартты. Бирдеме деп катуу сүйлөп көрчү, же жанагы презерватив үчүн бирөө-жарымын окуудан чыгарып көрчү, бу студенттер аны эмне кылаарын. Таптакыр анте албайсың, анткени булардын уяты жок болгону менен акчасы көп, дымагы асманды карайт. «Биз окууга төлөгөн акчадан силер айлык аласыңар, арганар жок баа койбошко, биздин кылык-жоругубузга чыдабаска». Алардын бешенесинде ушул жазуу бадырая жазылып тураарын декан көрчү, сезчү. Ушуну билип туруп чогулуш өтөрүп аларга акыл насаат айтат. Эмне кылат, бул анын милдети. Контрактык окуу деген кийиришти. Эптеп акчасы бардын баары окуу кирип алышты. Окууга мамиле, жоопкерчилик өзгөрдү.

Жер карап басканда бүкүрөйө түшкөн декан ушул ойлорду ойлоп үйүнө бара жатты. Көкүрөгүн ар дайым өөдө көтөрүп, тамаша сөздү ыргыта сүйлөгөн шайдоот адам азыр кимдендир кемсингендей, ыза болгондой, басынып жүдөй түштү.

МЫШЫК

Жалгыз бой аял чоңоюп калган уулу менен чоң шаардагы көп кабаттуу үйлөрдүн биринде жашачу. Уулу мышыкты аябай жакшы көрчү. Күндөрдүн биринде ал бир бала мышыкты көтөрүп келди. Ургаачы экен. Эми алар үчөө болушту. Үчөө тең жалгыз, үч жерде укташат. Көкүрөгүнө басып, өөп-жыттап чоңойткон баласы бой тарткан сайын энесинен алыстап баратат. Энеси да баласы бой тарткан сайын жалгыздыгын көбүрөөк сезип, кандайдыр бир белгисиз нерсе аны чүнчүтүп, кыйнай баштады. Же күйөөсү жок жалгыз өткөн күлгүн курагынын ич күйдүсүбү, же өзүнүн катуу мүнөзүнүн азабыбы, же уулунун акыркы маалда көп имерилбей калгандыгыбы, ким билсин. Уулу да кечке маал энеси менен ары-берини кобурашкандын ордуна эшикке чыгып кетет, күүгүмдө кеткен бойдон жатаарда келет. Досторума бардым дейт. Энесинин байкашынча кыздарга барып жүрөт. Таня жаңылбаптыр бир жыл өткөн соң уулу үйгө түнөбөй калды. Анан үйлөндү да биротоло келинчегин ээрчип кетип калды.

Таня эми мышыгы экөө калды. Күндүз иш менен алаксыган аял түнү азап тартмай болду. Күчүнүн баарын жаздыгын мыжыга кармап ошого чыгарат, оор салмагы менен ары-бери оодарылып керебетине кекенет, тажаганда муздак дубалды кучактайт, ага жабышып көпкө турат, бирок аны мыжыга да, жылыта да албайт, муздак дубал гана анын көкшөөсүн суутат. Үнүн чыгарып катуу-катуу онтогусу, жан сыздагысы келип кетет. Бирок антпейт. Кошуналар угат деп корунат. Зымпыйып, сыртынан сыр алдырбай намыс тутат.

Мышык Таняны эшиктен келсе тосуп чыгат. Короого экөө сейилдеп келишет. Мышыкка адамчасынан кобурап сүйлөй берет.

Күндөрдүн биринде мышыгы тамак жебей калды. Каш карайгандан таң атканча кыйкырып, жок, ботодой ыйлап боздойт. Анын үнү бирөөнү чакыргандай аянычтуу. Таня ооруп калды го деп ойлоду. Үчүнчү күнгө өткөндө бу жүрөк сыздаткан ачуу кыйкырыктан тажаган кошуналары Таняга келишти.:

– Мышыгыңа эркек мышык керек, кааласаң мен мышыгымды берип турам, бирок эки эле күнгө, – деди үстүнкү кабаттагы бай, сулуу кошунасы. Көп түшүнбөгөндөй аңкая түшкөн Таняны кошуналары жаалап жиберишти: – Сен эмне түшүнбөйсүңбү, муну айбан дейт, чыдаганды, уялганды билбейт, бул сен беле жапжалгыз бойдон карыган, – Астыңкы кабаттагы кошунасы шакылдап атып, Танянын жарасын оюп салгандай болду.

– Үч күндөн бери уйку бербес болдуңар. – Сулуу кошунасы бир паста мышыгын көтөрүп бакылдап кирип келди. - Таня, бирок муну капа кылбагыла. – Таня ага баш ийкемиш болду. Ушинткен ал эки мышыкты балконго чыгарып ийди. Өзү болсо алар тарапты караганга даабады. Ушуну эле күтүп тургансып Танянын мышыгынын үнү тып басылды. Айбан болсо да каалаганына, эңсегенине жетти. Биринчи жолу ал айбан болуп жаралып калбаганына өкүндү. Азыр эле мышык болгусу келип кетти, үнүн сыздата ыйлагысы, кыйкыргысы келди. Уят менен ар намыс анын ызасын, эңсөөсүн муунтуп турду.

Сулуу кошунасы сулуу мышыгын эки күндөн кийин келип көтөрүп кетти. Кетээринде Таняга эскертти:

– Кошуна, көрөсүң, сенин мышыгың татынакай бала мышыктарды тууп берет.

Канча убакыт өткөнү белгисиз, бир күнү Таня жумуштан келсе балкону толтура баламышыктар. Кошуна айткандай баары жакшынакай. Мышыгы биринен сала бирин жалагылап эси кетип жатат. Ал сүйүнгөнүнөн түз эле кошунасына чуркады. Муну уккан кошунасы бат эле колуна бирдемке көтөрүп жетип келди. Ал жадырап жайнаган кейипин бузбай күлө сүйлөдү: – Бул бизден силерге алып келген алимент, мышыктар үчүн жасалган атайын жакшы тоюмдуу тамак, сенин мышыгыңа бул азыр зарыл. Мен эми тигил баламышыктар чоңойгончо такай келип турам. Алименттен кам санаба, ха-ха. – Күлө сүйлөгөн кошуна аял колундагы шуудурак кагазды Таняга узатты да чыгып кетти.

Кагаздагы нерсе чын эле жакшы окшойт, мышыгы жан-алы калбай аймап заматта жеп салды. Ойлоп көрсө мындай кымбат, чүйгүн тамакты мурда Таня бир да жолу мышыгына сатып бербептир. Негедир көңүлү чөгө түштү. Неси болсо да бу мышыгы бактылуу экен. Алимент да алмай болду ишенимдүү, бай кошунасынан. Таняга убагында алимент да буюрган эмес, никелүү эри болсо да. Күйөөсү уулу төрөлгөн соң жарым жылдан кийин бир жакка кеткен бойдон дайынсыз жоголгон. Алимент жибермек турсун дайынын алигече билдирбейт. Сүйгөн күйөөсүн жылдап күтүп картайып да баратат.

Тоюп, эс ала түшкөн мышыгы жайнаган балдарын эмизип, биринен сала бирин жыттагылап жатты. Муну тиктеп туруп Таня уулун эстеди. Сагынып калыптыр, көптөн бери келбей калды. Эмне үчүн бирди гана төрөдү. Төрт-беш баласы болгондо минтип жалгыз калбайт беле?!

Тилсиз, төрт буттуу жандыктын абалы анын кечирген өмүрүнөн төөчө өйдө экенин дагы бир ирет туйган, мойнуна алган Таня чындап эле мышык болууну самап кетти.

ИЙИКЧИ

Кемпир өлөр алдында бир ай бою эски оорусу кармап төшөктө жатып калды. Тамак өтпөй, деми кыстыгып, ары-же бери боло албай жаны кыйналды. Ошондо кошуна кемпирлердин бири келип келинине мындай деди:

– Кайненең бирдемкеге кабатыр болуп, илешип жатат, ошон үчүн өлө албай кыйналууда. Өмүрү колунан ийик түшчү эмес эле, бүтүрө албай калган түйдөгү болсо таап ийире койгула, бйкушту көп кыйнабай кудай жанын алсын. – Кошуна кемпир көп күндөрдөн бери батынып айта албай жүргөн сөзүн айтты.

Келин издеп жүрүп, короодогу бактан алманын танасына сайып койгон жерден ийикти таап келди. Бүтпөй калган түйдөктү арыдан бери ийире салды. Анан томолок жипти ийиктен шарт сууруп алып, сандыктагы жиптерге кошуп койду. Мына сексенге кирген кемпирдин миңдеген узундуктагы жолу түгөндү. Ичээр суусу да ушуну менен бүттү окшойт, кошуна кемпир айткандай көп өтпөй каза болду. Ийикчи кемпир атайын түйдөгүн түгөтө ийирчү эмес, ар дайым жумушу бүткөндө түйдөгүнөн бир аз калтырып койчу, анткени ушинтсе кемпирдин иши арбый турган, бүтпөгөн түйдөгү кемпирди чакыргандай ал ийигин кармоого шашчу. Ийиги колуна тийгенде колу, бутунун да талыган жерлерин унута калчу. Келиндеринин же кыздарынын бири анын ишин улантышын кемпир аябай каалачу, бирок бирөө да ийик кармагысы келбейт. Кайра, тескерисинче, кимиси апасынын ийик ийирип отурганын көрсө: Таштасаңчы алдагы ийигиңди, качан болсо ушинтип отурасың, кичине колу-бутуңду созуп, эс алсаң боло, – деп кемпирди уруша беришчү. Алар энесин аягандыктан ушинтип айтышчу. Анан капа болуп калбасын деп көңүл улап: – Апа, сенин ийирген жиптериңдин баарын туташтырса Айга да жетип калды окшойт, эми бул ишиңди кылбай эле койсоң дешчү. Анда кемпир: – Ээ, макоолор, бу ийик чимирилген сайын мен өзүмө дем, кубат жыйнайм, кол куушуруп отурсам ушунча күчтү кайдан алам, -дечү.

Жоолугун ээгине бекем байлап алган кемпир сүйлөгөндө да ишин токтотчу эмес. Ошондон улам кемпирдин кийген көйнөктөрү да ийик чимирилгенде учкай тийип өтчү оң жамбашынан баштап сүзүлүп жыртылчу. Бармагынын изи, жүрөгүнүн деми калган кемпир ийирген сансыз жиптер уул, кыздарынын үйүндөгү таар, килемдерде калды. Көзгө анчейин жупуну көрүнгөн бу буюмдар кемпирдин тирүүсүндө көп деле элес алынчу эмес. Эми болсо

алар балдарына энесин эстеткен таберик буюмга. Энесин сагынган кээ күндөрү таар менен килемге баштарын жөлөп, өздөрүнө тааныш, синип калган энесинин колунун, алаканынын жытын искеп өксүп алышат.

«ГУДОК»

Жайдын ысык күнү. Айылда тегиз чөп чабык башталган. Орок кармаганга жарагандын баары орокто. «Талаа станы» деп аталган өрүк түбүндөгү сөрүдө жыйырма чакты бала отура алганы отуруп, отура албаганы чалкасынан жатышат. Сөрүнүн эки тарабына конуп алган эки жаш келин жөн эле кароолчубу, же буларды карай турган бакчачыларбы, айтор бир көргөн адам ажырата албайт. Балдардын жооштору жата беришет, жата беришет жумуштан энеси келгенче, бир жолу астын кугактап, колуна алып койбойт бу эки келин. Жаактары шакылдап, экөөнөн башка эч ким жок айылды бир сыйра «шыбап» чыкканга үлгүрүшөт, эң аягында экөөнөн башка жакшы киши жок болуп чыгат. Булардын кызыктуу аңгемесин ар дайым бузган, алагды кылган бирден бир наристе али отурганга жарай элек «Гудок». Мунун өз атын бу эки келин эбак өчүрүшкөн, ыйлаактыгынан. Анан калса наристенин үнү да бийик, муун-жүүндү аралап, бакырып чыгат, ошондон уламбы, айтор оозу да чоң, ал эми көзү кичине. Айласы кетишкенде эки келин «Гудокту» «энесин тарткан жашабагыр» деп тилдегенге өтүшөт:

– Ажаандыгынан күйөөсүнүн башын жеди да, – дейт бири.

– Аны айтасың, тажаалдыгынан, аңкылдактыгынан ушундай баланы төрөгөн да, – дейт экинчиси.

«Гудоктун» атасы жол кырсыгынан мүрт кеткен. Иштерман эле, трактор айдачу, бечара уулунун жүзүн көрбөй кетти.

«Гудок» басылбай ыйлап, эки келин аны булкуп-сулкуп карап жүргөн орок маалы да аяктады. Көп жылдардан кийин бул өрүктүн түбүнө балдар бакчасы курулду да анда ак көйнөк кийген, сылык сыпаа кыздар иштей баштады.

«Гудок» эр жетип атасын тартып, трактор айдап калды. Ал да иштемчил. Бирок баары бир «Гудок» аты өчпөдү. Таң заарынан элдин баарын уйкудан ойготуп тракторун тытыраткан жигитти «биздин айылдын гудогу» деп эл атап алды. Буга жигит териккен жок. Гудок болсо жаманбы, чоң шаарларда илгери

жумушчулар үчүн атайын гудок бериле турган. Гудоктун өзү алдыдагы улуу иштин башталышы эмеспи. Буга апасы Айсара да капа эмес. Кана айтышсынчы, анын Гудогундай кыштакта уулдары бар бекен, таң алдынан талаа башында трактор айдаган.

КАРЫЛАР

Шаардагы жарандык абалды каттоо бөлүмүнө саарлап кызыл жүз, толмоч, шляпачан абышка келди. Кебетесинен ден соолугунун чыңдыгы, көп азап тартпаганы байкалып турду.

Бөлүм башчыга алыстагы балдарынын дарегин издеп жүргөнүн билдирди. Ар күнү ар кандай адамдарды кабыл алып, жедеп көнүп бүткөн киши кайра ага суроо катты:

– Адрестер бюросуна кайрылбайсызбы?

– Ал жерде бир эмес миң жолу болдум, балдарыңдын атыжөнүн, туулган жылын толук билбей туруп биздин башты оорутпа дешти. Анан балдарым ушул жерде төрөлүп катталганын эстедим.

Бөлүм башчы ireңин өзгөртпөй маңдайында отурган жашы өткөн адамга суроолуу карады. Чал сөзүн улады:

– Аердегилер балдарыңдын төрөлгөнү тууралуу каттоо кагазынын көчүрмөсү керек дешет. Балдарымдын карыганда карабай койгону аз келгенсип, эми минтип конторчулардын чуркатканы өттү жанга. Балдарым мага келбесе келбей койсун, тиешелүү алиментин төлөп турушпайбы? Убагында мен көп тапкам, адам туралгыс мештердин жанында туруп иштегем, алар үчүн көп алимент төлөгөм, эми алардан бир тыйын жок.

Кеп төркүнү түшүнүктүү боло баштады көрүнөт, бөлүм башчы калемин колуна алды да, үн катты:

– Балдарыңыз кайсы жылы, кайсы числодо төрөлгөн, шаардын кайсы районунда катталган?

Абышка буйдала түштү оюнда аты менен фамилиясын айтсам эле табышат деп ойлогон.

– Элүү жетиби, сегизби, же алты беле, – абышка жер тиктеп ойлоно калды.

– Так айтыңыз, эстесеңиз, – Бөлүм башчы бир нерсе окугансып үстөлүнө үңүлдү.

– Ох, шайтан десе, унуткамын, өлөйүн унуткамын, – абышка эки колу менен улам тизесин мыжыга берди. – Нина, Митя Пастуховдор...

– Аялыңыз, балдарыңыз менен канча жыл чогуу тургансыз? – Акыры бөлүм башчы көз айнегин алып суроо катты чалга.

– Бир жыл чамасында, анда аялым ушул эгиз балдарыма кош бойлуу эле.

– Хм-м. – бөлүм башчы чалды карай берип көзү талыдыбы, же бир ирет жүзүн көрбөгөн балдарынан эми минтип картайып тагдыр колуна түшкөн маалда милдеттүү алимент талап кылып отурган кишинин жүзүн карагысы келбедиби, айтор үстөлгө үңүлгөн кейпинде унчукту:

– Мүмкүн алар сизди фамилияда эместир?

– Жок, менин гана фамилиямда, аялым мени канчалык жек көргөн менен алимент алганга жеңил болот деп менин фамилиямды таштабай койгон.

Абышка ичинен шаардан шаар которуп жашап, аялын өмүр бою алимент артынан чуркатып өткөнүн эстеп алды.

– Балдарыңыздын туулган жылын, айын, числосун так айтпасаңыз таба албайбыз, бизде жүз миңдеген делолор бар, биз эмне ошолордун баарын бирден карап чыкмак белек, ал мүмкүн да эмес. Барыңыз, сураштырыңыз тууган-уруктардан, кошуналардан, достордон, - бөлүм башчы абышкага карады.

Абышка оор үшкүрдү:

– Менде алардан бирөө да жок.

– Анда биз да жардам бере албайбыз, – бөлүм башчы калем, кагазын коюп, газета окуганга өттү. Саам тунжурай түшкөн абышка тура калып, бөлүм башчынын үстөлүн муштагылап кирди:

– Мени билесиңби, киммин? Согуш ардагери, дың жер, оор индустрияларда иштеген эмгек маягы! Кана, таппай көрчү, жогор жакка арызданам!

Калтырап ого бетер кызарып кеткен абышкага бөлүм башчы жай унчукту:

– Отуруңуз, сиздин ким экениңизди көрүп турам, оболу бирөөгө кыйкырганча өз милдетиңизди, адамдык парзыңызды эстеп кичине уялсаңыз боло! Ушундай жай, тынчтык күндө өз балаңыздын туулган жылын билбейсиз! – Бөлүм башчы тура калып, жалгыз колун улам чөнтөгүнө салып кайра чыгарып аркы-терки баса баштады. – Бирдеме болсо эле согушка катышканын колко кылышат, ал мезгилде биздин милдет ошол болгон, мына менин да бир колум Украинада калган, – бөлүм башчы шалбырап бош турган күрмөсүнүн бир жак жеңин тарткылап койду.

Унчукпай отуруп калган абышка саамдан кийин сөзгө келди:

– Менин тагдырым ушундай болгон, бирөөгө кудай бешене-

ден айтат экен, бирөөгө айтпайт экен, мен эле жалгыз дейсиңби? – Чалдын үнүнөн ыза да, өкүнүч да, жеңилгендик да байкалып турду.Анан шляпасын оңдоно кийинип, кимгедир наразыланып сөгүнгөн кейипте чыгып кетти...

Ушул күнү бу жерге түш оой дагы бир абышка келди, кейпи жүдөө, кыштактан экени көрүнүп турат. Келген себеби туулган жылы паспортунда туура эмес жазылып, алтымыштан эбак ашса да пенсияга чыга албай жүргөн экен. Бөлүм башчынын ичинен эң жаман көргөнү ушундай адамдар эле, тилекке каршы мындайлар аз эмес. Алар убагында согушка барбай калыштын амалында жашын өзгөртүп кичине жаздырып алышкан, эми минтип пенсия керек болгондо уят-сыйытты жыйыштырып коюп, эч ким билбегенсип, болбогон шылтоону айтып жетип келишет.

– Жашыңызды эмне үчүн өзгөрттүңүз эле? – Бөлүм башчы чалды суроолуу карады.

– Паспортту кийин алгам, балдар билбей эле божомолдоп жаздырып коюшуптур. – Чал эч нерсе билмексенге салып сүйлөдү.

– Анда эмне үчүн шаарга келдиңиз, айыл кеңешине эле кайрылсаңыз болбойбу?

Чал тамагын түзөп, жөтөлүп, какырынымыш болуп сөзгө өттү.

– Согушка дейре шаарда тургам, согуш башталганда кыштакка туугандарга кеткем. Биздин шаардагы үйдүн чарба китебинде 1922-жылы туулган деген, паспортто болсо 1928-жыл деп жазылып жүрөт. Чоң архивге барып чарба китебин таптырсам, метиркеңдин көчүрмөсү керек дейт, метирке болсо ушул жерден алынган.

Бөлүм башчыга баары түшүнүктүү болду. Демек анын алдында жигиттердин баарын согушка жөнөтүп жаткан маалда шаардан көз көрбөгөн алыс кыштакка, аты, фамилиясы катталбаган жакка жылт кое берген эргул, нагыз дезертир турду. Күчүң жетсе, азыр анын дезертир экенин далилдеп көрчү, толгон-токой себептерин айтып, сага сөз бербейт. Ал тийиштүү документти таптырып карады. Чын эле Садыбакасов Алимбай 1922-жылы төрөлгөн. Бирок бөлүм башчы керектүү маалыматты жазып бере салуунун ордуна удаа-удаа суроо катты:

– Паспортту ким тарабынан алгансыз?

– Селсоветтен, – чал бушаймандана түштү.

– Качан?

– Согуштан кийин.

– Кайсы документтин негизинде?

– Эч кандай, балдар өзү эле алып келип беришкен.

– Паспортко чейин кайсы документ менен жүрдүңүз, атка минер кызматтарда иштеген экенсиз?

– Метиркем бар эле ал жоголуп калган, кийин айылдан башка метирке жаздыргам. – Чал өз жообунан өзү чочуп кетти.

– Ошол кийин алган метиркеңизде туулган жылыңыз кайсы жыл деп көрсөтүлгөн?

Тикчийген бөлүм башчынын алдында баятан тынч отурган абышка ачуулана түштү; анткени анын камдап келген жооптору түгөнүп, сөз таппай калган эле. Кыйкыра баштады:

– Сен эмне, суракчысыңбы? Ырас көрдүңбү, тиешелүү кагазыңды бер. Согушка барган эмессиң дегени турасыңбы? Барбасам да баргандардан көп эмгек сиңирдим өкүмөткө. Ачкалык менен түн уйкудан безип иштегем, ал аз келгенсип мына төрт жылдан бери пенсияга чыга албай, дагы эле иштеп жүрөм. Алкүч кетип, эми минтип оору баскан абалымда көрүнгөн контордун эшигин сүзүп, суракчылардын алдында калдым. Берсең бер, бербесең иштеп жүрө берем, бир күн талаада тороюп калаармын. – Чал ызааланып жашып кетти.

Бөлүм башчы канча ойлонсо да, тиешелүү кагазды берген жок. Үшкүрүп ойго чөккөн абышка балалыгы менен жаштыгы калган бир боор шаарынын койнуна батпай кечке маал айылга жол алды...

Бу жерге ушул күнү кечке жуук араң баскан оорулуу абышканы жетелеген жаш келин келди. Максаты чалдын кайтыш болгон кемпиринин өлгөндүгү тууралуу кагаз алыш. Анткени чалды жетелеп келген жаш келин ага турмушка чыгып, эми ЗАГС күбөлүгүн алганы жатышыптыр. Мындайларды көп көрүп, таң калуусу эбак бүткөн бөлүм башчы баары бир келинден минтип сурады:

– Эмне үчүн абышка менен баш кошууну каалadыңыз сулуу, жаш болуп туруп?

Шыңга бойлуу келин кызарбай, кысынбай жооп узатты.

– Мен анын кошунасы элем. Кемпири өлгөн соң алгач оорулуу кишиге жардам берип жүрдүм, анан менден башка анын багаар-көрөөрү жок экенине толук көзүм жеткен соң, биротоло башымды байлап алууну чечтим. Анын үстүнө мен да күйөөдөн ажыраган нememин, балдарым бар, элге да сөз болот экенсиң...

Келинди жалындаган сүйүү азгырбаганы көрүнүп турат.

Бөлүм башчы дагы өзүнө ылайык келбеген суроону узатты:

– Чалдын үй-жайы, акчасы барбы деги бүлө бакканга, өзү араң басып, жашы да өтүп кетиптир?

– Бар эмей, – келин ачык жооп берди, – кассада беш миң сом акчасы, эки бөлмө турагы бар.

Бөлүм башчы келинди да, чалды да аяп кетти. Балдарынын айынан, көр тириликтин айынан үйлүү, акчалуу болом деп алжып калган чалга аял болуп ээрчитип жүргөн келинди, келин кайда жетелесе ошол жакка баскан, бутун араң шилтеген, кемпиринен калып кор болгон, кичине топтогон акчасы менен үйүн - болгон байлыгын калган беш-алты күндүк өмүрүнө сайып койгон абышканы карап ойго басынды. Эгер келин мыйзамдуу аялы болуп алып, кассадагы акчага ээ чыгып, үйгө балдары менен өзүн каттатып алган соң, бир гана абышканын ажалын күтүп калат го, же күтүүгө да чыдабай көчөгө айдайбы? Бу сулуунун буга катын болоорун бир кудай билет. Жаңы үйлөнүп жаткан эки жубайды узата карап туруп, бөлүм башчы өзү туралуу калпыс ойлонуп алды: өзүнүн да жашы бир топко барып калды. Кемпири көп ооруйт. Балдары алыста. Жүрөгү «шуу» дей түштү...

Контордо бирге отурган жаш кызматчы кыздар чал менен келин кеткен соң бир кыткылыктап алышты, алардын үчөө тең турмуш кура элек кыздар эле.

– Өмүр бою эрсиз калсам деле минтпейт элем. – деди бири.

– Эрсиз эмес, ачка талаада калсам да минтпейт элем – деди экинчиси.

– А мен бирөө өлтүрөм деп жакадан алса да, мындай ишке барбайт элем, – деди үчүнчүсү.

Алар тегиз дары жыттанган чал отуруп, азыр эле чыгып кеткен отургучту жийиркене караршты. Бөлүм башчы да кыздардын күлкүсүн улап, минтип койду:

– Ээ, бийкечтер, акча топтош керек тура, минтип карыганда жок дегенде акчаң сактайт экен.

– Коюңузчу, – деген болушту кыздар.

Ушул күн бөлүм башчы үчүн эң оор иш күнү болду. Башы ооруп, колу-буту шалдырап калды. Үйдө ооруп жаткан кемпири улам-улам эсине түшө берди, жүрөгү элеп-желеп болуп, отура албай калды. Ушунча иштеген жылдарынын ичинде биринчи жолу кызматынан эрте үйүнө жөнөдү.

НАН, ЧАЛ ЖАНА ЖАШ ИЛИМПОЗ

Шаардагы уулунун үйүнө келген чал таң эртең балконго чыгып, бийик кабаттан жерди тиктеп, төмөндө акыр-чикир салган идиштен нанды иргеп терип жаткан өзү курактуу чалды көрдү. Ар деменин баары жуккан нанды абайлап терип жаткан адам согуштан кайтып келатканда акыр-чикир чукуп, бир үзүм жей турган бирдемеге зар, көчөдө топурап жүргөн балдарды эстетип жиберди чалга. А балдар керээли кечке миң ирет акыр-чикирди айланса да нан таба алчу эмес, бу киши көтөрүп келген кабын толтурганы калды заматта. Чалдын ичи муздап, көңүлү иренжип турду. Ушул көк тиреген сымбаттуу таза үйлөрдө, зымпыйып кийинип кирип-чыгып жүргөндөрдөн чалдын заматта көңүлү калды. Буга чейин ал ысырапкор үнөмдү билбеген айыл калкы гана деп билчү. Чалдын денеси сайгылашып, сызылып чыккан муздак терге карабай ал ары-бери баса берди. Эч ким тура электе атасынын кирип-чыгып жүргөнүн көргөн уулу:

– Эмне болду ата, саарлап, уктадыңбы деги? Же корозуңдун азандагы үнүн жоктоп жатасыңбы, – уулу тамашага чалып, бирок астырттан атасынын кападар өңүн байкап турду.

– Уктабай анан, тиги чалды карачы, эмне кылып жатат, – чал колундагы таягы менен балкон жакты жаңсады. Жигит балконго жетип, күн сайын келип чочколоруна нан терип кетчү көзгө тааныш абышканы көрдү.

– А албы, ал чочколорум ачкадан өлбөсүн, чочколорсуз мен ачка калбайын деген бирөө да, аны эмне мынча карап калдың?

– Силер да нанды ошякка саласыңарбы? – Чал кабак бүркөп, сурак жүргүзүп калды.

– Анан кайда болмок эле, каткан көгөргөн нанды үйгө сактап болобу, ансыз да таракандар көбөйүп кетти. Жүрү үйгө, суукта турбай, – уулу чыйрыгып атасын үйгө жетеледи.

– Пай-пай-пай, адам болбой калыпсыңар, балам, – чал жумшак отургучка көчүк баса, таягына жөлөнүп сөзүн улады. – Мен шаарда жакшы адамдар арасында илимпоз уулум бар деп компоюп жүрбөйүмбү, а сен чочколорго нан ташыган кызматты аткарып жүрүпсүң, дүкөндөн чактап албайсыңарбы?

– Жарыктык, десе, ушул болбогон нерсени көйгөй кылып көтөрүп алганын, – жигит астыртан атасына көз таштады, атасы ага наараазы, баарынан да азыркы сөзү анын жанын кашайтып жиберди шекилди, ордунан тура атасына тик багып сүйлөп кирди. – Арак ичпесем, тамеки тартпасам, бүлөм менен чырдашпа-

сам, айылга каттап турсам, жакында илимий иш коргогону турсам, дагы менден сага эмне керек ата! Нан демекчи, ата, айылдагы силердин жоругуңар курусун, аш-тойлордо миңдеген тандыр нанды жаптырышат да киши башына он-он бештен нан коюлат, бирөөсүн түгөтө жесе кудай урсун, үйгө көтөрүп келишет да катып калган нанды уй менен кой жейт, же жалганбы?

– Анын чын балам, нанды сыйлап төбөгө көтөрүп жүрүп, биротоло ойной турган оюнчукка айлантып алдык, – чал жай унчукту.

– Ата, сен да ошондой элдин арасында унчукпай жашап жүрбөйсүңбү, мен дагы шаардагы көп элдин бириминн.

– Балам, – чал саам тынчтыктан кийин жигитке тике карады, – сен башка, эл башка, мен да башка адаммын. Көпчүлүк деп, көпчүлүк кайда акса ошол агым менен кете берген болбойт. Ошол агымдын арасында жол көрсөткөнү, билерманы болуш керек. Сен мага теңелбе, мен бир акылым кирсе, экинчиси чыгып, убагым өттү. Сен болсо илимпозсуң, бөлөк элге караганда билгениң көп. Пияздын жаңы сортун ойлоп таапсың, мунуң эрдик эмей эмне. Биз болсо бейиштен чыккан жашылчанын баарына канагат кылып гана жашап келдик. Жаңыны ойлоп таппак кайда, керек болсо кара курсактын камы, кулактын тынчын гана самап жүрүп карыдык. Бирок сен билип койгун, курсагы нанга ток гана адам башка иштер менен алек боло алат. Ач адамдын ойлогону эле нан болот, кантип нан табуунун аргасында гана күн кечирет. Нандын баркын, даамын билбей сен адам эмессиң.

– Ай, атам ай, баятан отурбай ары-бери баскан жигит диванга көчүк басты, – ар доордун өз көйгөйү болот деп өзүң айтпадыңбы, бизде нан маселеси эбак чечилген. Нандын даамын билбейсиң дейсиң, мен керек болсо нандын составы эмнеден турарын, аш болумдуулугу кандай экенин сенден жакшы билем. Азыр нанга байланышкан бир гана маселе калды. Ал - нанды кантип арзан, тез жана көп өндүрүү.

– Хмм, – чал таягына өбөктөп, саам тунжурап сөзүн улады. – Нанды өндүрө бер, чыгара бер, арзан, тез, анан эмне болот, көз көрүнөө нандын баркы да кетет. Сен билбей калдың, биздин айылда эски тегирмен эчактан бери колдонулбай калды. Анын себеби да нандын тез, арзан, көп өндүрүлгөндүгүндө. Тегирмен элдин курсагына чактап ун тартчу, айтор нандын бир күкүмү жерде калчу эмес... Сен нанды оңой табасың, анан да нандын өзүн жеп көргөн эмессиң, колбасасыз, кайнатмасыз, сырсыз жегиң да келбейт.

Ата, бала бир пикирге келгенче ашканада коюлган чайнек кайнап чыкты. Уулу чай демдеп атасын чакырды. Столдун үстүнө түр даамды жайнатып коюп, акырында нан салгычты ачып көрсө, нан жок, эртең менен дайым болчу нан бүгүн түгөнүп калганын, болгондо да күкүмүнө дейре жок. Жигит кечинде үйгө киши көп келгенин эстеди. Ушул күнгө дейре ал эттин, сары майдын, колбасанын ушуга окшогон таңсыктардын гана камын ойлочу, нанды түк оюна алчу эмес. Нан салгычын ачып карбаластап калган уулуна чал суроолуу карады. Пиялага куюлган чай ичилбей, жигит нан дүкөнгө жөнөдү.

– Ушунча эртелеп дүкөнгө нан түшөбү, балам, – чал таң кала узатты уулун. Сабыры көп, ачкалык баштан өткөн абышка курсагы тызылдап ачкан уулуна жай унчукту, – Кое тур, анан бараарсың.

– Нан заводдо түн бою нан жабылат, эртең менен ысык нан түшөт, ата, – Уулу чыгып кетти.

Үйдөн алыс эмес жердеги дүкөнгө нан жаңы эле түшүп жатыптыр. Дүкөнчү аял түшүрүшүп кой деп өтүндү. Нан толук түшмөйүн бир да нан сатылбайт деп эскертти. Башка учур болсо ал убактысын бөөдө короткондон качып кетип калмак. Көчөдөн курсагын эптеп тойгузмак, бирок үйдө атасы отурат чай ичпей, ал экөөнүн ортосундагы азыркы эле болгон окуя аны токтотту. Баштыгын коюп ысык нандарды кучактап ташый баштады. Нандын жыты буркурап, ансыз да кайыгып турган жигиттин ичтейин ого бетер ачып жиберди. Улам шилекейин жута берди, ушул азыр бир бөлкө нанды кургак жеп коюуга даяр эле. Баштыгына салган нанын бооруна кучактаган жигиттин дене боюна нандын ысык табы өтүп, аны ого бетер кыса кармап, үйүн көздөй жөнөдү.

«КАРА УУЛУМ» АКТӨШ

Күндүн нуру чакчайып дөңсөө жерге салынган жалгыз ушул үйгө тийип тургандай жайкысын жан чыдагыс абалда ысытып жиберет. Бу күнөстө жада калса чымын чиркейлер да эрте пайда болчу. Үйдүн терезелери да күнгө карап турат. Же ысыктан далдаа болчудай там алдында калыңыраак бак-дарагы да жок. Ысык тап жайкысын күңгөйдөгү бу тамда жашоочуларды эшикке чыгарбай байлап салат. Кышкысын болсо ылдый жактан келген бороондун эпкини оболу ушул тамдагыларды чаап өтөт да, анан шаардын «Нахаловка» мааласындагы кичинекей тар,

туш келди көчөлөрүнө карай кетет. Бирок кыш күнүндө жадырап жайнап чыга келген күн күнгөй тамдын эшик терезелерин жаркырата нурга бөлөп, жылытып жиберет. Эрте жазда, же минтип кыш күнүндө шамалсыз тийген күн күнгөй тамдагылар үчүн өзгөчө куттуу күн болор эле. Бул күнү Танзилия «кара уулу» экөө үйүлгөн кирлерин жууп, анан дагы көп иштерин бүтүрүп алат. Жумуш иштеп жүргөн маалы Танзилияга бир топ жеңил, ишке алаксып, саамга кайгыдан бошоп, тирүүлүктүн күүлдөгөн шарына аралашат. Танзилия көп ыйлайт, ыйлабай анан жалгыз уулу аскерден кайтпай калса. Эртели-кеч колуна кол, бутуна бут болгон тили жок макулугу – Актөшү «апасын» ыйлатпоонун камында. Апасынын үнү үйдөн чыгабы, же башка жактанбы жетип келет. Күчүк колдору жумшак «апасынын» ыйынын сырын «түшүнчү», ыйлагандан кийин ал аябай кыйналат. Муну Актөш каалабайт. Ыйлай баштаган апасына жетип барат да кыңшылап, көзүнөн жаш чыгып, «апасынын» тизесине асылып, колдорун өпкүлөйт, тили менен Танзилиянын колуна жуккан жашты жалагылап эси кетет. Мына ошондо Танзилия аргасыздан ыйын токтотот. Кара «уулунун» маңдайынан сылап жонунан таптайт. Бул белги «болду ыйлабайм» дегени эле. Анан гана күчүк тынч алат. Бул үйдөгү күлкү менен кубанычты Ооганыстанда апат болгон уулу өзү менен кошо ала кеткендей ал өлгөндөн бери булар ушинтип жашап келишет.

...Уулун аскерге узаткан күнү Танзилия көчөдөн күчүк таап алды. Кайсы бирөө ушул көзү ачыла элек макулукка да зомбулук көрсөтүп энесинен ажыратып көчөгө таштап кеткен. Көөдөнү эңшерилип, уулун алыс жакка узаткандан өрөпкүп турган ал өмүрүндө эшигине ит байлап көрбөсө да бу макулукту ойлонуп турбастан жерден алды. Эненин көөдөнүн муштумдай болгон кара неме жыттагылап, жан алы калбай бирдеме издей баштады. Ушул учурда ушу кара шалпаң кулакты өзүнөн бир аз эле ыраак кылса өлүп калчудай аны Танзилия жүрөгүнө бек кысып алды. Күчүк эми анын эмчек тушун тумшугу менен сыйпалап жатты. Күчүккө ат коюшт да кыйынга турбады. Анын өзү чымкый кара болгону менен төшү аппак эле. Упчу менен сүт берип жатып энесинен эң эле эрте ажыраган макулукка боору ооруп, көзү жашылданып кетип жүрдү Танзилиянын.

Күчүк биринчи жолу Танзилиянын абышкасы жумуштан ичип кайткан күнү күтүүсүздөн аны карап туруп үрүп жиберди. Абышканын көздөрү алайа түшүп, босогодо аны үйгө киргизбей үрүп жаткан күчүктү тээп койду. Ары тоголонуп кеткен күчүк дагы

эле үрө берди. Абышка кайрылып дагы октолгондо Танзилия жетип барып күчүктү жерден ала койду. Чал баласы өлгөндөн бери ичип үйрөндү. Ушул азыр Танзилия абышкасынан биринчи жолу катуу жийиркенип алды.

Абышка ичип келген сайын Актөш жат адамга үргөндөй аны короого кийирбей үрүп тура берет, аны жактырбаганын билдирет. Кайсы бир күнү чал үйдө ичип отурду, баласын эстеп ыйлап отурду, өзү курактуу бир чал менен. Бу эки чалдын тагдыры окшош эле. Күчүк сыртка чыкты да экөөнүн тең бут кийимдерин тиштеп дөңдөн ары ыргытмак болду. Бирок ушул учурда ичкериде эки чал тең озондоп ыйлап жиберди, алардын үнү короону жаңыртып кир жууп жаткан Танзилияга да жетти. Самындуу колу менен улам жүзүн сүртүмүш болгон Танзилия да ыйлап жатканын күчүк туйду. Туйду да оозунда тиштеп алган ботинкаларды таштап жиберип, «апасына» чуркады. Максаты аны соортуш. Актөш ушул тар короодо эки адамдын ортосунда жарыктыктагы ак менен караны, жакшылык менен жамандыкты ажырата баштагансыды. Эки жылда кадимки короо кайтарган ит болуп калды.

Жазга маал Актөштүн башына ташпиш түштү. Жүнү самтырап жер чийген күчүк кошуна короого айланта тосулган темир тосмонун сайгылаганына карабай, жүндөрүн жулдуруп кире турган болду. Кошуна чалдын күчүгүнүн артынан түшүп алды. Кошунанын ийрейген канчыгы ийинине кире качып Актөшкө көрүнбөй койду. Күчүгүнүн апсайып, жүдөп, азып кеткен кейпине боору ооруп Танзилия кошуна чалдыкына кирди уятты коюп.

– Бу, Танзилия куда-кудагый болот турбайбызбы экөөбүз, ха-ха-ха,

– Чал эски кыйчылдаган керебетинде отурган бойдон күлө берди.

– Көп шакаба чекпе, Гриша, айт, бересиңби бербейсиңби итиңди, – Босогодо турган Танзилия тик турган кейипте кабагын бүркөй сүйлөдү. Антпесе жалгыз зеригип отурган чал аны көпкө эрмектей берет беле.

– Канча күнгө, канча акчага? – Чал дагы эле күлкүсүн тыя албай, оюн-чынын аралаштырып сүйлөдү. Бери баскан Танзилия сөөмөйүн көрсөттү:

– Бир эле күнгө.

Керебетте отурган чал ордунан жай козголуп чыгып баратып Танзилияга карап мындай деди:

Эх, кошунам, кандай гана жан элең, кантип калгансың. Уулу-

ңа келин алып байбиче болоор элең алигиче, пешенең курусун... Эми минтип эрте-кеч кара итиң менен ээрчишип жүрө берип, өзүң да итке окшоп калгансыңбы бейм, арылдап. Күлө турган сөзгө да күлбөйсүң.

Чал бүрүшүп жаткан итин бошотуп Танзилияга жибин карматты. Актөш таң атканча «апасын» чакырып үрүп чыкты. Танзилия ээсине окшоп ийрейген канчыкка жини келип, таң атпай кошунасына алып барып берди.

Күчүк бир топ күн тамак да жебей, үрбөй да калды. Ушул күндөрү Танзилия «апасынын» жогунан пайдаланып, пайитин таап Актөш үйдөн чыгып кетти. «Апасы» издеп-издеп чарчап, анан жөн койду, кайрылып келээр деген үмүттө. Актөш болсо жан-дүйнөсү толуп ташкан, албуут күчү менен тар көчөлөрдө айланып чуркап отуруп, топ-тобу менен жүргөн жолбун иттерге кошулуп кетти. Ошол бойдон күү менен узак кеткен ит Танзилия «апасын» көпкө таба албай убараланды. «Апасы» болсо көп ыйлай турган болду, эми аны сооротоор эч ким жок, күчүктү да ойлоп ыйлайт Танзилия. Арак ичкен кудай алдында күнөөкөр деп өмүр бою ичкенди жек көрүп келгенине карабай жаңы жыл алдында абышкасына кошулуп арак ичти. Башы тегеренип, мемиреп, сырткы дүйнөдөн саамга алаксыды, кайгыдан бир аз арылгансыды. Эми дүкөнгө абышкасына акчаны эсептебей бере баштады. Шашып кетсе өзү да чуркайт. Ушул кыш күндөрүнүн биринде Танзилия арактын узун кезегинде жол боюндагы дүкөндө турган. Колуна Актөштүн жүнүнөн токулган мээлей кийип алган эле. Бир маалда жүндөрү самсаалаган ит чуркап келип колун искегилеп кирди. Танзилия шимшилеп жүргөн жолбун иттердин бири го деп сумкеси менен тумшукка бир койду. Ошол маалда тыбыт жоолугун чүмкөй салынган «апасынын» жүзүн көрүп Актөш кыңшылап жиберди. Сырт келбети таанылгыс болуп өзгөргөн итин Танзилия үнүнөн тааныды.

– Оо, касиетиңен айланайын, мунун жыт билгичин Актөшкө!, – Танзилия колундагы сумкесин жерге кое коюп, Актөшүнүн чаң басып катыган өскүлөң жүндүү жонунан сылады.

Танзилия ити экөө ээрчишип кезек да күтпөстөн, арак да албастан үйгө жөнөштү. Кардуу, тайгак жолдо автобуска түшпөй жөө келаткан аял менен жүнү самсаалап, арыктаган итке эч ким да көңүл бөлбөгөнсүдү. Жолдо келе жатып өзүнө жакын макулуктун алдында Танзилия уялды, ырас болуп ит аны ичкен абалында көрбөдү.

Ушул кышта кошуна чал да, анын канчыгы да өлүп калышты. «Кара уулунун» үйгө кайтышы Танзилияга кыйла эле дем болду.

...Кыштын күнү терезеге салынган айнек ысык менен сууктун ортосунда «алпурушуп», сырттан суукту тосом деп, ичтен ысыкты чыгарбайм деп «тердеп» чыгат. Танзилия бир күндө беш-алты ирет терезелерин сүртөт. Ушул кышта алыста калган туулган айылын, эчак көзү өткөн ата-энесин көп эстей турган болду. Кыштагын эстеген сайын согуш алдындагы май майрамы элестеле берет ага. Ошондо бутуна жаңы ботинка кийгизип атасы аны селсоветке алып барган, ал жерден кызыл байрак алышып көчөгө чыгышкан. Ураалап кыйкырган эл менен чогуу көчөдөн басып өтүшкөн. Асан-үсөн түсүн берген май майрамын эстеп отуруп, ушу азыр Танзилия кыштагын эңсеп кетти. Үйүнө батпай көчөгө чыкты. Заңгыраган тамын таштап, ошоякка биротоло кеткиси келип жүрөгү алып учту. Өлөөрүндө ошоякка барып ошол жакта өлгүсү келди, ушул ой биринчи жолу Танзилияны жүрөгүн толкутту. Алтымыш жаш азымчык эмес, уулунун өлүмүнүн азабын тарткан аял өзүнө ишене бербейт, бүгүн, эртең өлчүдөй болуп. Жарыкчылыкка келип, дүйнө тааныган жактан жарыкчылык менен кош айткысы келди. Туулган жерин эңсеп туруп алды. Бирок Танзилиянын жүрөгүн толдкундатып сагындырган татарлардын кыштагы эбак жок болгон эле. Согуштан кийин ар ким күнү өткөн жакка жол тартып, бириндеп отуруп, эч ким калган эмес эле кыштакта.

БИР ИЛИМ САРЫ МАЙ

Карыган кемпир өлөөр алдында чебересинин алаканынан бир илим сары май татты. Даам сезбей калган каткан кары тил сары майдын кадимки даамын сезгендей үлдүрөгөн жансыз көзүнүн кычыгына жаш толо, тиши жок оозун тегерете жалагылап кемпирдин эси кетти. Маңдайында карап отурган кызын нес басты – энеси сары майды ушунча эле жакшы көрөбү, мынча тамшанат? Кемпирдин бул улуу кызы да кемпир куракка келип калган адам, карыган чакта сурап-тилеп жүрүп араң неберелүү болду. Небереси төрөөлөр замат ушул кары энесине алып келип, ага сары май жалатып бата алгысы келди. Бирок уул, келини кыштын күнү наристени жолго алып чыкканга караманча каршы болду. Мына эми минтип кары энесинин ооруп калганын уккан ал уул, келининин ой-боюна койбой келип отурат. Наристенин

май болгон алаканын аарчып-тазалап жатып келини азыр кайын энесин жекире карап алды – ушунча убара кылган ырымың ушул беле, бүттүбү дегени го. Баласын кучактап сыртка атып чыккан келин дарбазанын сыртында күтүп турган таксиге отуруп шаарга жол алды. Кайненесинин бул жоругу табияты шаардык болуп өскөн келинге күлкү келээрлик эле болчу. Карыган кемпир бата берсе эле кызы ушу кемпирге окшоп узак жашайт имиш. Келин эрдин чүйрө «шыңк» деп алды.

Кемпир адат боюнча май жалаткан чебересине узун өмүр тилеп бата бериш керек эле. Муну кемпир өтө карылыгынан жасай албады, жада калса наристенин кетип калганын да туйбады. Ал бир топко кыймылсыз жатты. Буга жанында отурган кызы кабатыр боло баштады. Балким бул учурда кемпир катуу ойго чөгүп жүрбөсүн? Азыркы эле булкулдап-жулкулдаган келиндин кылыгын ойлоп кемпирдин кызынын көңүлү чөгө түштү, энеси да минтип бата бере албай калды. Кызына кары кемпир чебересинин кетип калганын туйгандай, ошон үчүн бата бере албай калды го деген ачуу сезим бүт денесин аралап өттү. Ушул учурда Эне, Бала... өтө кары өлүм алдында жаткан кемпир менен, чачы агарып кемпир курагына жетип калган кызы өз-өз алдынча ойго чөгүп калган эле. Кары энесинин ой кыялы өлүм алдында жатса да кызыныкына караганда бир топ ширин болчу. Али жүзүн көрбөгөн, саамайын сылап бетинен сүйө албаган чебере кызы сары май жалатып бу кары кемпирди өтө курсант кылып койду. Сары майга байланышкан окуялар убай-чубай кемпирдин көз алдына элестеп, кемпир ошо дүйнөгө аралашып кетти...

Биринчи жолу ага сары майды атасынын үйүнөн күйөөгө узап бараткaнда жакын жеңеси жалаткан. Кыз бала ата конушу менен коштошуп жатып май оозанып, май болгон алаканы менен балалыгы өтүп чоңойгон атасынын үйүнүн босогосун майлап кетиш керек эле. Бул ата-энесине ыраазычылык билдирүү болчу эле. Анан ошол эле күнү жаңы босого аттап, кайын энесинин колуна май оозанган. Ошол тамда кемпир агарып көгөрдү. Ооруп калган чакта кемпирдин өтүнүчүн аткарып аны ушу урайын деген тамга жаткырышты. Кемпир өмүрү өткөн, бардык күндөрүн баштан аяк сыдырта эскерткен ушул үйдө узайын деген го. Каада боюнча биринчи чеберени көргөндө карылар анын колунан май оозанышат. Бул көп жашагандыктын, көптү көргөндүктүн, өсүп-өнгөндүктүн белгиси эле. Кемпир бул сары майдын да даамын татты, ушул гана маaресимди күтүп жаткандай азыр ал тынч ала түштү. Кемпирдин бейгам созулуп

жатканы эми баарына ыраазымын деп өлүмдү күтүп жаткандай туюлду балдарына. А табияты эмгекчил тынчы жок кемпир өлөөр алдында ушинтип балдарына жүк болуп жатып өлгүсү келбей, өлүм дегенине өзү эле буту менен басып баргысы келип жан дүйнөсү уйгу-туйгуланып жатты. Күн эски тамды айланып өтүп, там артындагы теректерге жашырынган маалда кемпир жан берди. Өтө кары кемпирдин сөөгүн акыркы сапарга узатуу ырасмысын жасоодо жаш-кары дебей, бүткүл айыл тикеси менен тик турушту.

КИНДИК ЭНЕ

Чоң шаардагы кабат болуп салынган төрөт үйүнүн жанынан таксини токтотуп, Сейдана түшүп калды. Көп жыл көрүшпөгөн жакын адамына жолугуу үчүн алыскы кыштактан келди. Устаты, бир чети энесиндей болуп калган Софья ушул жерде иштейт. Көпкө бири-бирин кое бербей, кучакташа учурашкан эки аял тегерегиндеги карап калган элге да көңүл бөлбөдү шекилди, катуу-катуу сүйлөшүп ал-жай сурап жатышты.

Софьянын шаардын чок ортосундагы көп кабат үйдө бир бөлмө турагы бар, жалгыз жашайт. Эки уулу үйлөнгөн соң, аялдарын ээрчип кайын энелериникине кетип калышкан. Ошондон улам заңгыраган бак-шактуу менчик тамын сатып, жалгыз калган соң чуркап жүрүп ушул үйдү алды. Сейдана бир кезде ушул аял менен бирге иштешип, анан түштүккө турмушка чыгып кеткен. Өзү жетим кыз эле. Ал бир келгенде Софья апасынын үйүн сатып жибергенине аябай нааразы болгон. Ошондо апасы чын сырын айткан ага мындай деп: «Ден соолугум жок, колумдун да күчү кете баштады. Картайып көр тириликке жарабай калсам, ким мага отун жарып, от жагып, суумду алып келип берет? Кабат үйгө барсам, биртике жаным жай алчудай, шартын мындай кой, көп эл менен жашап, эртели-кеч аралашып турам. А бул үйдө капыс өлүп калсам, балдарым бир жылга дейре билбей калышы мүмкүн. Тамымдан көчкөндө жүрөгүм үзүлүп түшкөндөй болду. Адам баласы көнгөн, өзүнө жаккан жерде, жакын адамдардын арасында жүрүп картайып өлсө ошондон өткөн бакыт жок тура. Мен эми минтип беозур болуп отурам...» Ушул сөздөрдү сүйлөп жатып ал көзүнө жаш да албады, үшкүрүнбөдү да, чамасы өз тагдырын көп адамдарга сүйлөп берип көнүп калгангабы.

Сейдана Софьянын уядай жылуу, чакан үйүндө көпкө отурду аны менен баарлашып. Бети-башын бырыш чалган, арык, тез-тез кыймылдаган умай эне күндүз канча баланын киндигин кескен менен кечинде бала үнүнө, адам үнүнө зар болуп жалгыз калат.

Жер тиктеп ойго чөккөн Сейданага кемпир кабатырлана карады: – Башың ооруган жокпу? Мен ушинтип жадатып көп сүйлөйм. Сейдана жооп бергенче шашты.

– Балдарыңыз кабар алып турабы, Софья Абдуловна?

– Ээ, кое бересиң, Фарид менен Зарипке караганда неберелерим көбүрөөк келишет. «Энеке» деп мойнума асылып коюшса жер сууга батпай чачылып кетем, анан тез эле кетип калышат. Билсең Сейдана мен чоң ката кетирген экемин. Жашымда өзүң билесиң, иш деп жүрүп, түнүчүндө көбүнчө нөөмөттөрдө турчу элем, деги үй бетин аз көрчүмүн, шарт ошондой болгон. Эки уулумду ар кимге берип жүрүп бактыргамын. Ошондонбу, айтор алар азыр мага өгөй энечелик да мамиле жасап коюшпайт. Эсиң болсо баланы өзүң багыш керек тура, төрөгөн эсепке өтпөйт экен.

Софья Абдуловна алжапкычын чечип, Сейдананын жанына келип отурду. Карайып, күнгө, шамалга тотуккан Сейдананын жүзүнө карап, ал баш чайкады:

– Көрүп турам, сага да оңой эмес окшойт, балдарың, деги турмуш жайың кандай?

– Турмуш да, балдар да эл катары, жакшы... – Сейдана жүзү жадырап, Софьяга тик карап сүйлөдү. – Болгону иштен бир аз кыйналам, ошол учурда сизди көп эстейм, оор төрөттөр колдон келбейт. Кыштак элин билесиз, бизге окшогондорго кудайдай ишенишет... ишеним акталбай калган учурлар да болот. Сизден сурай турган, үйрөнөөр иштерим дагы көп экен, убакыттын жогу, – Сейдана дагы тунжурай түштү.

– Сөзүң ырас, кызым, айыл калкын мен да жакшы билем, согуш маалында Өзбекстанда иштегем. Билесиң, ошол жылдары бала төрөткөнгө карганда абортту көп жасачумун. Айрыкча актив болуп иштеп жүргөн аялдар көп келишчү. Өзүң билесиң, кыштакта күйөөсүз төрөө өлүм менен барабар экенин. Анан жалдырап келишчү: «Софья апа, мен ушундай болуп калдым, айласын табыңыз» – деп ыйламсырашчу. Оо, мен канчалардын сообуна калгам. Боюнан бошонгон келиндер өздөрү жебей сактаган тамак-аштарын көтөрүп келишчү, талашып конокко чакырышчу. Күн сайын кармаганым муздак суу, темир болуп мынабу колдорум ошондо иштен чыккан. – Кемпир барбайып, шишимик тарткан колдорун ушалап алды. – А азыр болсо абортко келген

келиндердин жөнү такыр башка. Алар эч нерседен коркпойт да, чочулабайт да, күйөөсү бары да, күйөөсү жогу да. Аларга баари бир суйкая басып келишип, суйкая чыгып кетишет. Азыр ойлосом абортко келгендери да бир жаңсыл экен, төрөп туруп таштап кеткендеричи. Энелерин өмүр бою бир көрбөй чоңойгон балдар кийин кандай адам болоорун бир кудай билет. – Софья Абдуловна көзүн жүлжүйтө ойлоно түштү. Мүмкүн өз балдарын, тагдырын эстей түштүбү, өзү да ошол аялдарга эле окшоп калган тура, көрсө.

Азыр жашы улгая түшкөнүнө карабай бир бөлүмдү жетектейт. «Софья Абдуловна сизге бир мүнөткө мүмкүнбү?», «Софья Абдуловна өзүңүздү кандай сезип турасыз?», «Софья Абдуловна сиз менен бир нерсе тууралуу кеңешүүгө болобу» – деги кое бересиң артынан киши калбайт. А эми беш-он жылда таптакыр иштебей үйдө калса көргөн күнү эмне болот. Иш деп жүрүп балдарын гана эмес, жашы өткөн чакта ошончо жыл бирге өмүр сүргөн эрин да башка аялга берип койду. Ал киши да бой жеткен балдарына окшоп, короо-тамын таштап, башка аялга кетип калды.

Сейдана бир чекитти тиктеп, сөзү токтоп калган апасын кепке тартты.

– Бизде аборт аз болот, кээде гана төрөөгө ден соолугу жоктор гана жасатпаса...

– Анан эмне, – Софья Сейдананын сөзүн бөлө кашын серпип алды. – сен өзүң, аял төрөткөн догдур онду төрөсөң башкаларын айтпайын. Аларың төрөй алса он бешти да төрөйт. Мен аларды элестете да албайм, кантип бир казандан тамак ичет деп. – Софья жактырбаганын билдирип, кабагын сала сүйлөдү.

– Сиз шаарда туруп, алардын турмушу кандай экенин билбейсиз. Алар аз балалууларга караганда ынтымактуу болушат, мээнеткеч болушат. – Сейдана да намыстана түштү.

– Ынтымактуу, эмгекчил болушканы айла жоктон. Эр менен катын бөжүрөгөн балдарынын айынан бар кыйынчылыкка чыдап, эптеп жашагысы, балдарын бутка тургузгусу келет. Кыштак жеринде ажырашкан аял балдары менен эрсиз жашоосу да оңой эмес. Балдарын мээнеткеч дейсиң, андай болушпаса ачкадан өлүшөт да, атасынын жалгыз айлыгы эмнеге жетмек эле. Ээ-эй, Софья колун шилтеп алды. – Бар балээнин бары алар төрөбөй коюунун жолун билбейт, билишсе кудай билет жыл сайын төрөй беришерин. Ар деменин барын билген шаардыктарды карачы, үчтөн ашык баласы барларды манжа менен санайбыз. Бардык цивили-

зация шаардан башаталат... Софья апасы туура айтат. Сейдана өзүнө тийген сөзгө кичине териге түшсө да анын кебин туура деп билди. Айылдагы өзүнүн пациенттерин эстеди. Баланын, турмуштун түйшүгүнөн башка бу дүйнөнүн ырахатын көрбөй күнү өткөн, жаштыгы, өмүрү өткөн айылдаштарын эстеди.

Бирине тартса бирине жетпеген тартыш турмуш Сейдананын да башында. Ошондой болсо да кыштак эли бала дегенде этбетинен кетет. Бала көрбөсө аял киши эмес. Баскан-турган, көргөнбакканыңдын баары келип эле балага байланышат, өзүн ойлогон киши жок. Өзү үчүн жашаган шаардагы аялдарды улгайганда не болом, ким менен болом, кайсы абалда калам деген ой күн-түн ичеги-боорун жесе, кыштак аялдары бала түйшүгү менен жүрүп мындай ойлорду ойлоого чамасы да жок.

Сейдана менен Софья түндүн бир оокумуна дейре сүйлөшүп отурушту. Софья Сейдананы түштүккө, болгондо да тоо таянган кыштакка күйөөгө тийип калганы чоң жаңылыштык болуптур. Эми ошолор эмне болсо бу да ошол болуп күнү өтөт экен деп аны ичинен аяп отурду. Сейдана болсо карып калган, жалгыз калган, балдары туруп баласыздай болгон Софья апасын аяп, ал канча сүйлөсө да, кагып жооп кайтарбай сөзгө муюп отурду. Тар үйдө жалгыз жашап, улгая түшкөн устатынын мүнөзү, пейили да өзгөрүп кетиптир. Азыр эле үйүнө кеткиси келди Сейдананын, балдарынын баарын көргүсү келип кетти. Шаарды кыдырып, эс алып келем деген ою эсинен да чыкты. Балдары менен эле төрт көзү түгөл өз үйүндө ишин иштеп, тынч жашаганынан өтөөрү жок окшойт...

БИР АЙЫЛДА БИР КҮНДӨ

Бир айылда, бир күндө эки башка үйдө, эки башка өмүр сүргөн эки адам көз жумду. Ким ойлоптур аларды бир күндө өлөт деп. Бири узак төшөк тарткан оорудан кийин, экинчиси кокус. Бирок ооруп өлгөн кишинин бала-чакасынын арманы кокус өлгөнгө караганда күч болду. Муну өлүк көмүлгөн биринчи эле күнү бүт айыл билди. Бу эки адам көп жагынан окшош эмес эле, ошон үчүн өлүмү да, көмүлүшү да окшобой калды. Бул эки кишинин бири малды бакканды гана билген, бири союп сатканды гана билген, бири мал арыктабаса, оорубаса деп кар кечип, көң чыгарып, ысыкка күйүп, суукка тоңуп, жүргөнү жайлоо-кыштоо болду. Бири союлган малдан көбүрөөк пайда түшсө

деп коюп, жылуу, жумшак үйүндө, базардагы дүкөнүндө күн кечирген. Экөөнүн тең алты баласы бар. Кокус өлгөндүн заңкыраган эки кабат тамы бар, ооруп өлгөндүн ар жеринен жер кыймылдаганда жарака кеткен жүдөө үйү бар. Жайы-кышы мал артында жүргөн киши там салганга да шарты болбоду. Анын үстүнө бой тарткан балдары окуйбуз деди, окутту. Эми минтип балдары киши катарына кошулуп, өзү сыяктуу кой артында калбай, сый-урмат көрсөтөөрдө шашып кете берди. Таң эртеңден өкүрүк айылды каптап кетти. Жарака, жүдөө там ый менен өкүрүккө туруштук бере албай бузулганы араң турду. Ушул эле учурда айылдын берки башындагы кош кабат үй араң чыгып жаткан өкүрүктү жутуп алгансып тышка чыгарбай жатты. Сөөктү чыгараар маалга жакындаганда бул үй биротоло дымып калды.

Жүдөө тамдагы кыймыл менен ый күчгөндөн күчөй берди. Сөөктү тегеренип турган бой тарткан кыздар ушунча келген элди көзүнө илбей, күйүп-бышканын жашыра албай, үндөрү эчак кардыгып бүтсө да, өздөрүнө тааныш эмес жапайы үн менен боздоп жатышты. Жансыз сөөк ый менен тирилсе ушул кыздар эки күндө атасын тирилтип алмак. Босого жакка оой отурган байбиче кантсе да жашап калган неме ичиндеги күйүтүн сабырдуу чыккан кошогу менен коштоп отурат:

Сен Козу мен Баян,
Ичим күйүп үн салам.
Кайрылбайсың эми сен,
Сен кеткен жакка мен барам...

Сыртта таяк таянып өкүргөн уулдарынын үнүнөн кулак тунат. Эми гана кызматка турушуп, аталарынын атын элге кадырлатып угуза баштаганда, аталары эми гана балдары менен сыймыктанып көкүрөк көтөргөн маалда шум ажалдын келгени эмнеси!? Уулдарынын арманы да баарынан күч болду. Коргонго киши батпай, кирген-чыккан адамдар дарбазага сыйбай, коргондун экинчи тарабын да ачып салышты. Келгендин баары ыйлады, сөөккө гана эмес, уул-кыздарын көрүп ыйлашты. Эски оорусун жашырып жүрүп, адамдарды убарага салып кыйналткысы келбей жүрүп, бу киши өз түбүнө жетти, жада калса ооруга да көңүлү жумшактык кылды.

Эки кабат үйдөгү таң эртеңден чыгып жаткан анча-мынча өкүрүк улам азайып отуруп биротоло чыкпай калды. Балдары үчүн касап кокус көз жумса да узак ооруп көз жумган койчудан

арманы аз болгондой сезилди. Буга кыштак айран-таң. «Бечара балдарым кыйналбасын деп жанын үрөп иштейт эле, балдарынан көрөөрү ушубу?» дешип. Касап уулдарын онду бүтөөр менен соода ишине салды. Беш жыл окуп, ал айдан бул айга чейин айлыкты күтүп отурбай уруп-согуп пул тапканды үйрөнгүлө деди. Анын жакшы көргөн, күн сайын балдарына кайталап айткан насааты бул эле.: «Пул дос, пул – тууган, пул - абийир. Пулуң болсо болду, кадырлуу да, абийирдүү да сенсиң». Ар түрдүү тейлөө тармактарында иштеген уулдарын күн сайын 10-15 сом чайпулусуз үйгө келтирчү эмес эле. Оорукчан аялы кенже кызын күйөөгө бергенден кийин ушуну гана күтүп жүргөндөй каза тапты. Кайнатасы чийип койгон чийинге батпай, ымалаша албай улуу келини биротоло кетип калган. Эртеден кечке базарда эт саткан адам жандуу менен жансыздын, адам менен айвандын айырмасын өтө аз билип калгандай жалаң шуудураган акчаны кан жыттанган, канга баткан кир колу менен саноодон өткөн ага ырахат жок эле. Баятан таяк таянып, өкүрүп турган уулунун эсине көз ачып көргөн, жайдары мүнөз аялы түшүп, атасынын жоруктарын эстеп, негедир катуу иренжип алды. Андан кийин атасы аны бир эмес үч жолу үйлөдү. Багы ачылбады. Күйөөдөгү кыздары эки-үч жылда араң бир келип кетчү. Ошондо да кабагы салыңкы келип, салыңкы кетишчү. Сырты кооз, эки кабат үйдүн ичинде кандай сырдуу түйүн барын кыштак эли бир түшүнүп, бир түшүнбөйт. Бирок эл баары бир бул касапты сыйлачу, анткени кимиси акча, же эт керек болсо ага чуркап келишчү. Сөөк башында кошок кошкон касаптын кыздары ушул туулуп өскөн үйлөрүндө биринчи жолу өздөрүн эркин сезгенсип, буту-колун сунуп отурушту. Төртөөнү тең ооаттуу жерлерди тандап өзү берген. Бирөө жарымы атам деп арызданып келсе, ошол эле күнү жолуна салчу. Кыздарынын көңүлү, ден соолугу, турмуш абалы менен түк иши жок эле. Атасына алар эптеп бирөөнүн эшигинде ага зыяны тийбей жүрсө болду эле. Сөөктү сууга алып кепиндөө ишин бирөө-жарым өз ыктыяры менен колго албай касаптын бала-чакасы дүрбөй түштү. Демейде киши өлсө аны кепиндөөнү талашып жасашчу эмес беле, бирдеме алам, кием деп. Бул эмнеси: атасынын сөөгүн балдары өзү жууйбу? Келген-кеткенге өкүрүк чыгарып, каада кылуу эмес сөөктү сөөктөй кылып узатуу түйшүгү түштү касаптын балдарына. Акчасы салаасынан төгүлгөн касапты тирүүсүндө сыйлагандар баары тескери караштьі. Акыры балдары атасынын «акча-тууган, акча-дос» деген акылын колдонмок болушту. «Ким ушул ишти аткарса ушунча

акча берилет» деп астыртан турган элге билдиришти. Ошондо да эч ким чыга койбоду. Элде киши өлүп жатканда жанында келме келтирип узаткан бирөө болбосо арам өлгөн дешет. Касап мына ушундай өлүмгө кириптер болгон эле. Ким билет, эл ошондон качып жатабы. Намыс менен ыза бууган балдары өздөрү жол-жобосун билип-билбей эптеп аталарын кепинге салышты. Касапка дүйнөнү түрө жыйнаган мүлкү да, эки кабат үйү да, темир сокмо коргону да абийир боло албады. Балдары атасынын ким экенин ичтеринен билсе да айылдаштарына кыйла жыл таарынып жүрүштү: атасынын кай жери кем эле минтип элге окшоп кадыры менен көмүлбөй калышка?

ҮЙҮ БАР МЕНЕН ҮЙҮ ЖОКТОРДУН АРМАНЫ

Бешинчи кабаттагы беш бөлмөлүү үйдө туруучу квартирант келинди бул жерде кошуна жашоочулар «кем акыл неме го» деп ойлоосуна негиз бар эле. Анткени ал күн сайын курсагынын челкейип, ай күнүнө жетип калганына карабай, короодогу балдар аянтына чыгып кичинекей бөбөктөргө кошулуп алып үчма теннис, жада калса топ оюндарын да ойной турган.

Бири-бирине туташтыра салынган беш кабаттуу төрт үйдүн ортосундагы аянтты бак-дарак тегерете курчап, ортосунда балдар ойночу жер бар. Таң аткандан каш карайганга чейин бул жер балдардын чымчыктардыкындай болгон чуру-чуусуна толуп турат. Бала деген бала да, алар дегеле акырын үн чыгарып сүйлөшкөндү билишпейт. Биринен сала бири озунуп катуу сүйлөйм деп отуруп ызы-чууга түшүшөт. Качан гана иңир кирип, көз байлана баштаганда курчап турган үйлөрдүн балкондорунан, ашкананын терезесинен баш баккан ата-энелер ойноо балдарын чакыра баштайт. Балдары болбой эле ойной беришет. Ушул беш кабат төрт үйгө дүйнөдөгү бардык оюнкарак балдар чогулуп алган белем, алар ата-энелерин бир нече мертебе кыйкыртып атып араң үйлөрүнө тарашат. Бул маалда боюнда бар келиндин күйөөсү да ашкананын терезесинен баш багып, аялына белги берип чакыра баштайт. Оюн кызыгына баткан келин балдар менен коштошот да, күйөөсүнө кол булгай кирип кетет. Ал үчүнчү кабатка чейин бир дем менен чыгат да, андан ары кышылдап басканга шайы келбей калат.

Азыр да сырттан энтиге басып кирип келип отура калды. Күйөөсү ага кесилген алма сунуп, түбү кырмычык болуп быш-

кан көмөч казандагы картөшкөнү дасторконго койду. Кыйгыл алманы тамшанып эзилте чайнаган келиндин көздөрү күйөөсүнө төгүлүп, ичиндеги ага деген мээрим, эреркөөсү ашып-ташып турду. Бала мүнөз, капкара, мурду коңкойгон, мүнөзү бир көргөнгө келесоо чалыш көрүнгөн бу адам ага канчалык жакын, ажырагыс экенин башка жан адам сезбестир.

Башта курбулары күйөөсүнүн өңүнүн өтө куник экенин айтып шылдыңдап калышчу:

– Өзүң супсулуу, чырай десе чырайы бар неме элең, муну кайдан таба койдуң? – дешип.

Анда ал:

– Мал аласы сыртында, адам аласы ичинде дегенди билесиңерби? Менин күйөөмдүн артыкчылыгы – анын бүт аласы сыртына чыгып калган, ички дүйнөсүнүн канчалык сулуу экенин силер билбейсиңер, – деп такылдата жооп бере турган.

Айтканындай келин жаңылбаптыр, тагдыр ушул жолу ага оң карады. Келин балдар үйүндө чоңойгон эле, ата-эне, жакын тугандан кур. Жашынан жакын адамдардын мээриминен, камкордугунан өксүк өскөнгөбү, айтор мүнөзү түнт, жалтагыраак болуп калган. Муну сезип, билген күйөөсү келинчегин аяп, зээни кейичү, өзүндөгү болгон бардык жакшы сезимин аялына арнады. Ошондон уламбы турмушка чыкканы келиндин да мүнөзү өзгөрүп кетти. Эрке тартып, ачылып сүйлөп, күлкүсү көбөйдү. Кезегинде доорун сүрбөй, бозоруп калган, кайрылып келбес бала курагынын өчүн алгысы келет белем кээде баладан айрып алгыс болуп кетет. Кесиби технолог, шаардагы сүт заводунда иштейт. Кичинекейинен шаар турмушуна көнгөн ал окууну бүткөн соң айылга кеткенге анчейин көңүлдөнө бербеди. Анын оюн айылдагы кары кайнатасы колдоду. «Мейли – деген абышка, – уулдарымдын бири шаарда түнөк тапса жаманбы, анча-мынча шаарга каттаганга да жакшы». Күйөөсү болсо шофер. Шаардын эки четин туташтырган узун маршруттагы автобусту айдайт. Азырынча өздөрүнүн үйү жок. Жыл сайын жок эле дегенде эки-үч мертебе ижара жаңыртып көчүп жүрүшөт. Кудай жалгап быйыл ушул кенен квартирага туш болушту. Кенендиги кенен, бирок бу жубайлар бир күн да бутун эркинче созуп дегендей, өздөрүн эркин сезе алышпайт. Бул үйдүн ээлери эрди-катын экөө эки башка жакта жашаганы менен кезектешип бул үйгө келип кетип турушат. Эшикке ачкыч салынып, шырыктай баштаганда жубайлар тамак жеп атса, жеген нерсеси кекиртегинен ары кетпей калат, кимиси келди деп, сүйлөшүп отурушса сөздөрү тык токтоп, эси-

дарттары эшик тарапка кадалат. Аялы келсе бут кийимин чечпей төргө өтөт да, чала-була салам айтып коюп, үйүнүн ичин бир сыйра карап чыгат. Ушунун өзү жубайларды желкеден басып, жер каратып, бөлмөгө батпай кысылып кетишет. Өткөндө келип коркутуп кеткен. «Аялыңдын боюнда барын билбептирмин, билгенде албайт элем, баласы бар квартиранттар жаман жашайт, эгер чыкпайм десеңер ижарага берчү пулуңарга он сом кошулат балаңар төрөлгөндөн кийин» деген. Квартирант күйөө буга баш ийип макул болгон. Иши кылып айдап чыкпаса болду деп. Андан кийин келип келиндин эки бутун бир чарыкка каптаган. «Мага баягы жапан көйнөгүңдү ижара акысынын ордуна бер» деп. Келин жакшы көргөн буюмун бергиси келбеди. Ошондон бери экөө сүйлөшпөйт.

Үйдүн кожоюну келсе анын жарасы кичине жеңилирээк.

Ал келээри менен ашканага кирет. Курсагым ач, чай барбы дейт. Квартирант жубайлар экөө жанталашып тамагынын таттуусун, чайынын жыттуусун бергенге шашышат. Чай үстүндө квартирант менен үй ээси узун кеп курушат. Үй ээси аялын, анын ата-энесин, жакын туугандарын баарын бирин калтырбай жамандап чыгат. Дүйнөдө анын аялынан өткөн жаман киши, а өзүнөн өткөн жакшы киши жок болуп чыга келет. Квартирант жубайлар мунун сөзүнө айран-таң. Ушундай кенен, баардык шарты бар үйү туруп, эки баласы туруп, ушунча дүйнөсү түгөл туруп бу эки адам неге өз үйүндө чогуу жашашпайт? Аялы апасында, күйөөсү улуу эжесинде турушат. Балдарын бир-бирден алып алышып экөө эки тарапка басып кеткен. Эми минтип үйлөрүн экиге бөлө албай эстери ооп жүрөт. Же бирөөсү келип жашап турушпайт, антишке экөө тең жол бербейт. Ошондуктан үй экөөбүзгө тең жок, жат адамдар жашасын деген чечимге келишкен. Эгер бул үйдүн эки ээси кокус ушул үйдөн жолугуп калышса дароо жанжалдары башталат: эри уруп-сөккөнгө, аялы каргап шилегенге, ыйлаганга өтөт. Алгач квартирант жубайлар аларды ажыратып, сооротуп жүрүштү. Азыр сыртка качып чыгып кетишет. Үйүбүз эле болсо, кенен-кесири турсак, таптакыр арман-асирет болбойт эле бизде деп ойлошот квартирант жубайлар. Алардын анча-мынча жанжалы ушул үйдүн жогунан гана болот. Үйү бар жубайларды заңгыраган там да, эки бала да бириктире албай, жеткен жерде тытышканы тытышкан.

Квартирант келиндин курсагы өтө эле чоң. Ошондуктан күйөөсү аны жок эле дегенде эгиз төрөйт го деп ойлойт. Эгиз төрөсө жакшы болоор эле. Окшош күрмө кийгизип, арабага салып алып

көчө бойлоп алып жүргөндү самайт. Анан чоңойгондо эгиз уулдары учкуч болсо... ал дайым ушул ойлорду ойлоп, толкунданып көздөрү жайнап кетет. Мүмкүн кезексиз үй да берип калышаар. Аялы болсо бою кичирейип чалкалап эле баратат.

...Бул күндөрү уйкуда жаткан, болочок атанын түшүнө сансыз көп космонавт бөбөктөр кирди. Алар кудум космонавттардай учууга камынып, упузун болуп кезекте турушкан экен. Так ошол түнү келиндин толгоосу кармап, ата болоор кишинин түшү аягына чыкпай калды.

ЖАРЫК

Калдайган чоң жүк машине түн жамына кең жолдон жарык чачып кыштакка кирип келди. Кыштак жапырт уйкуда. Жапар үйүнө жете бербей машинесин токтотту. Аны үйүнүн пешайванынан жарым түндө жалгыз жаркырап нур чачып турган чырак токтотууга аргасыз кылды. Демек, аялы уктабай аңын келишин күтүп отурат. Жанында катар отурган кызыл жүз, толмоч аялды, өзүн, машинесин мына ушул жарыктан калкалай албай саамга ойлоно калды. Анан жанындагысына жалт карап көз кысты да, үйү тарапка басты. Жетээр менен пешайвандагы чыракты бар күчү менен «чак» дедире өчүрдү. Эшиктин так түбүнө уктап калган итин тумшукка тээп эшикти ачты. Аялы балдарын уктатып коюп, эски көйнөктөрүн сөгүп, андан төшөк көктөп отурган. Алыс жолго жүк тартып кеткен күйөөсүнөн алигече дарек жок, ичи уйгу-туйгу.

Жапар итин ачуу каңшылатып, бирөөдөн качкан немече эки жагын элеңдей карап, бутун чечпей үйгө кирди.

– Артымдан кууп келатышат, – челектеги суудан чөмүчкө сүзүп жатып, ал аялына карабай үзүк-үзүк сүйлөдү, – тиги мейман үйдү ачып төшөк сал да, мен жаткандан кийин эшикти сыртынан кулпула, жарыкты бүт өчүрүп силер демиңерди чыгарбай жаткыла, менин биякка келгенимди эч ким билбесин. Эртеңге чейин аман калсам баарын айтып берем.

Жапар кимгедир бирөөгө сөгүнгөн болуп, короонун так ортосуна салынган мейман үйгө басты. Калтырак баскан аялы ыргып ордунан тура калды да төшөк салып, мейман үйдү сыртынан кулпулады. Өзү болсо төшөккө чүмкөнө жата кетти. «ГАИге токтобой койдубу, уурулук кылдыбы, же балакет басып бирөө жарымды караңгы түндө коюп жибердиби?». Таң

атканча кирпик какпай Айымбү түйшөлдү. Кантсе да суук сөздү балдарынын атасына ыраа көрбөдү. Анын аман калышын түн бою тилеп чыкты.

Жарык өчүп аялы жаткан соң, Жапар терезени акырын ачып, сыртка чыкты. Кабинада отурган аялды түшүрдү да, колтуктаган бойдон үйүнө алып жөнөдү. Аялы балдары менен жаткан бөлмөнү кыйгап өтүп, ачык терезеден ичкери кирип кетишти. Таң супа салаарда Жапар адегенде аялды терезеден чыгарып жиберип, ал дарбазадан чыкканча узата карап турду. Тура калып үрүп жөнөгөн итине кечээги закускөсүнөн калган колбасанын бир бөлүгүн ыргыта салды. Терезени жаап эшикке келди да, аны бар күчү менен такылдата баштады. Айымбү ыргып туруп, шаша-буша карбаластап келип эшикти ачты. Жапар бир чака муздак сууга чайканып алып, аялы төшөк жыйнаганча аны карап турду. Аялы анын коркунчтуу түндөн аман калганына сүйүнүп төшөктү арыдан-бери жыйнай салды. «Күйөөсүн кууган ким? Эмне үчүн?» Түн бою ушул ойдон арыла албаса да, күйөөсүн көргөндө баарын унута салды, териштирип отурбады. Очокко чайдөштү коюп, отту алоолонтуп жагып жиберди, чарчап келип, наар татпай жаткан Жапарына чай бергенге шашты.

Аңгыча Жапар дарбазага жөнөдү:

– Мен машинаны гаражга жеткирип келейин.

– Чай ичпейсизби? – Отко бети кызарган Айымбүбүнүн колунан атөшкөрөгү түшүп кетти, – таң ата элек го?..

Дарбазага жете түшкөн Жапар кулак салбай чыгып кетти. Ал машинасына келгенде толмоч аял чыдамы жетпей араң отурган. Жапар машинесин от алдырар замат чыңкылдап кое берди.

– Аялыңа отчет берип, чөгөлөп отурдуңбу?... Күттүргөнүн мунун, сага ишенген мен акмак ээрчип келген, сенден жүз эсе жакшы стол кучактагандардын да үйүнө ээрчип барган эмес элем, шөлпөйгөн арам... – Жарып келаткан таңдын нурлары аялдын жуулбаган жүзүн, бырышкан кийимдерин даана көрсөтүп жатты. Жарык менен кошо Жапардын да көзү ачылгандай, ал жанындагы аялга таң кала жүз бурду. «Тобоо, – деди ичинен, – кечээги сулуу, кылыктуу келинден дайын жок, заматта өзгөрө калганын». Келин оозуна эмне келсе сүйлөй берди жебиреп, Жапардын кечирим сурап, үйрүлүп түшпөй дуңкуйганына ого бетер жини келип. Жапардын каны кайнап чыкты... бет талаштыра коюп жибергиси келди. Ал ушунча жыл бирге жашап Айымбүбүдөн мынчалык кагуу жеген эмес эле.

Үйүнө жеткен аял түшөөр замат Жапар кабинасынын эшигин тарс жаба зуулдаган бойдон жөнөп кетти. Райборбордон чыгып, кыштакка карай кеткен жолго бурулганда катуу келаткан машине сүрдүгүп барып токтоп калды.

Очок боюнда жүзү албыраган Айымбүнүн кабатырлана караган көздөрү, жөжөдөй окшош, биринен бири жаш беш баласы көз алдына тартылып, ичимдик ичип, ойкуштаган уйкусуз түнүн эстеп, заматта көңүлү айнып, ирээнжип чыкты. Башы сыздап ооруп, мууну-жүүнү шалдырап, таңдайы катты. Үйүнө барып өмүр шеригинин колунан ысык чай ичип, уктагысы келди. Бирок калдайган чоң машине кудум анын өзүн басып тургандай денеси оорлошуп рулга өбөктөп калды, баш көтөргөнгө чамасы жок, өзүн-өзү жек көрүп турду...

СОЙКУКАНАДА

Алиманы бул жерге эч ким ээрчитип келген жок, өзү келди сурамжылап издеп жүрүп. Шыңга бойлуу, жылдыздуу кызды бир топ суроо-жооптордон соң кабыл алмай болушту.

– Жакшылап ойлон, – деди «мекеменин» башчысы, – бул жерди сойкукана дейт. Жаш да экенсиң, айылдан жаңы эле келгендейсиң. Мүмкүн тагдырыңа так салыштын кереги жоктур?

Алима баятан бети дуулдап ысып, бирөө аны артынан келип аңдып тургансып, жер карап ыйлап жиберчүдөй муунуп отурган. Жарылып кеткендей ый аралаш мүдүр аялга дарт арманын сүйлөп кирди:

– Менин тагдырыма эбак так салынган... Бир үйдө он эки бир тууган чоңойдук. Чоңойгончо эмне гана күндү көргөндү бир гана өзүбүз билебиз. – Алима оор үшкүрүп алды. – Кайран атакебиз өлөр өлгөнчө арагын таштабады, соо жүргөн учурун сейрек көрчүбүз, апам болсо али күнчө оорудан арыла албады, азыр да төшөктө, картайып калды. Элчилеп кийинип, ичинбей эптеп чоңойдук. Чоңойдук да улам ар бирибиз туш келди жакка басып кете бердик. Эч кимибиз ошол жүрөктүн үшүн алган, куну качкан, айылдагы жапыз тамга баргыбыз келбейт...

– Энеңди таштап сен да быякка келе бердиңби, – мүдүр Алимага жактырбагандай карады.

– Аргасыз болдум. Апамдын колунда азыр анын көзүн караган эки иним бар, аларды багыш керек, кандай жол менен, кантип болсо да акча таап. – Алима тамагын бууган ыйдан сөзүн аягына дейре сүйлөй албай калды.

– Бул жерде да оңой менен акча табылбайт кызым, жаның кыйналат, нервиң бузулат, сойкулук оңой олтоң кесип эмес.

– Мага жакшы төлөйт деп айтышты, башка кыйынчылыгына макулмун, – Алима безилдеп жиберди, албай коебу деп коркту.

– Жакшы, бүгүндөн баштап сени мен кыздарга кошоюн, баса, эркек менен мамиледе болдуң беле?

– Жок, – Алима шар жооп берди.

Таң кала карап калган мүдүр аял дагы башын чайкады:

– Ай-ай, – мүмкүн сени фабрика-зооттордун бирине ишке киргизгенге жардам берсемчи кызым, кийин өкүнүп калбагын...

Алима мурдун шор тартып, көзүнүн жашын арчыды:

– Жок, өкүнбөйм, мага акча керек, эжеке, акча керек, мен баарына макулмун. Шаарга келгениме жыл айланды, жакшыраак айлык берер иш издеп жүрүп түртүнбөгөн жерим калбады, зоотто да, фабрикада да иштеп көрдүм, чеке жылытарлык эчтеке таппадым. Анан мага айтышты ушул жерде жакшы төлөйт деп...

Оор улутунган мүдүр «болуптур» дегенсип, Алиманын документтерин алып, керектүү нерселерин жазып кирди.

Көп өтпөй анын бийик кабат үйдүн бир бөлмөсүнө ээрчитип келишти. Шагыраган аялдар уу-дуу түшүшүп, бирдемени талкуулап жаткандай. Башчы аларга Алиманы тааныштырды. Ага шоколад сунушуп, шампан куюшту.

– Эч нерсе эмес, кайгырба, – дешти Алиманын муңайган кебетесин көрүшүп, – бат эле үйрөнүп кетесиң, анан бизге окшоп кийбегенди кийип, ичпегенди ичип, дүйнөсү түгөл үй-бүлөнүн зайыбындай болуп, көчөдө зымпыйып басып жүрө бересиң. Эмне, биздин пешенебизге бирөө «сойку» деп жазып коюптурбу. Бир-тике иштеп акчалуу болуп алсаң кетип калсаң да болот. Бирок кийин бул жерден кеткиң келбей да калат, кыныгын тапкан соң, ха-ха-ха, – калпы-чыны аралаш аялдар бир дуу күлүп алышты.

Алима үчүн эң азаптуусу кызматынын биринчи күнү болду. Көрсө, адам баласы айвандан көп деле айырмаланбайт тура. Баягы мурутчан, семиз, кодо киши, анын жийиркеничтүү кый-мыл-аракети көпкө чейин Алиманын көз алдынан кетпей, дүйнө астын-үстүн болуп, жок болгусу, өлгүсү келди. Ызага муунуп, өпкөсүнө батпай ыйлап, тура калып айлына, жакыр болсо да өз үйүнө кеткиси келди. Ошол кепедей болгон жапыз там көзүнөн учуп, айласы куруду. Муну көрүп шериктеринин боору ооруп, көңүл жубатымыш болушту, «ургаачы аттуунун баары оболу ушундай болот» дешип. Эки күн сулк жаткан Алиманы мүдүр аял чакырды да: «Кызматка чык, болбосо жумуштан кеткиниң»,

– деп кесе айтты. Тизеси калчылдап, оң-алеттен кеткен Алима башчы эжесинин олуттуу кебетесин көрүп чыйрала түштү. Кечээ эле эмне деп ыйлактаганын эстеди, эми минтип...

Колуна пул тийгенден баштап, Алима да айласы жок көнө баштагансыды. Кочушуна пул түшкөндө азаптуу түндү биртике унутуп калгансыйт. «Бала эле бойдон экенсиң, сени быякка ким азгырды, ыя» дешип кээ бир клиенттер аны көргөндө ичинен жым деп алышкансыйт. Кантсе да Алима бул жерге келип түшүнгөнү бу: сойкуканага көпчүлүк ургаачылар ышкысы күчөп, өлүп бараткандыгынан эмес, кендирин кескен жокчулуктан келишсе, эркектер чөнтөгүнө пулу батпай көпкөнүнөн келишет тура.

Көнүп калгандай болгон ушул күндөрүнүн биринде Алима кезектеги чакырууга келсе белгиленген жерде курсагын салаңдатып Бейшен Ибраев отурат. Алиманын айылдашы, айыл өкмөтүнүн башчысы, эл сыйлаган, айыл башкарган, айыл жакшысы анын маңдайында турду. Бул күтүүсүз жолугушуу кызды башка чапкандай болду. Жүрөгү оозуна кептелди: «Колго түштүм, бул меним кармаганы келген, эми айылга алып барып шермендемди чыгарат». Дайым эл арасында чыр-чатакты чечип, эл ичинде ынтымак менен тартипти камсыз кылган бийлиги да, байлыгы да бар бу кишинин алдында Алима жер карап томсоро түштү. Бирок капысынан айыл өкмөтүнүн чону тура калып кызга жалбарып кирбеспи:

– Садагаң болоюн, эч кимге айта көрбө, канча десең берейин. Мен бир өкмөттүн иши менен келип, бул жерде акмак болоюн дептирмин... «аксакал» көп эле сүйлөгөндөй болду, бирок калган сөздөрү кыздын кулагына кирген жок. Бир гана билгени Бейшен чоңдун сойкулардын кызматынан пайдаланмак болгону. Ушул күнү дүйнө экинчи жолу Алимага астын-үстүн түштү. Айылдын атын булгап, жаманатты болгон жалгыз менмин деген, эми минтип аттуу, баштуу киши отурат маңдайында ага жалбарып.

– А сиз, м-мени айылга ушактабайсызбы? – Кыз калтыраган үнү менен араң сүйлөдү.

– Жок, айланайын садага, эптеп оокатыңды кылсаң болду, заман минтип оордоп турган учурда, кимдин ким менен жумушу, мен төө да, бээ да көргөн жокмун.

Ушинткен Бейшен Ибраев өз сөзүндө турбай айылына келээр менен Алима жөнүндө төөдөй да, бээдей да сөздөрдү таратып ийди. Кызды ким, каерде, кантип көргөнү менен элдин жумушу жок, аларга эрмек табылды. Бул сөз Алиманын апасына жетээр

менен ал таягын таянып, кынкыстап атып кайнисинин үйүнө эптеп жетти. Ыза менен намыс муунткан эне түз эле кайнисине буйра сүйлөдү: «Шаарга барып таап кел, арамды, болбосо колуңа өлүп берем». Чүпүрөктөй чүрүшкөн кары жеңесинен кутулбасын билген Болот жолго чыкты. Жеңесине да кыйын болду. Балдарын кыйналып жалгыз чоңойтту, эми улам чоңойгонунун кылык жоругунун азабын тартмай болду. Кантсе да карындаштары атасыз өскөндүктөрүн билдирип коюшту. Баарынан да минтип бу Алимасыныкы өттү. Эми аны шаардын кайсы кычыгынан, кантип табат, кыжыры кайнаган Болот азыр карындашы көзүнө көрүнсө тирүүлөй муундап салышка даяр турду. Чоң шаарда сойкукананы табыш ага азап болду, же бирөө-жарым тааныш-билиштен сурай турган жай болсо экен, атаңдын оозуна урайын. Үйүнөн жолго чыккандан бери Болот сөгүнө берди тынбай, карындашын да, сойкукананы да, качангы көзү өтүп кеткен агасын да, жеңесин да калтырбай сөгө берди. Акыры эптеп сурамжылап жүрүп бир бийик кабат үйдүн жертөлөсүнө келди. Бетине чыккан ачуусун басып, күйүп-бышкан демин бир аз суутту. Анан баш бакты. Төрдө стол кучактап, телефон менен жаагын жанып сүйлөшүп жаткан аял «Отуруңуз» дегенсип колун жаңсады да сөзүн уланта, кагазга бирдемелерди жаза берди:

– Сөздү созбойлу, күтүп калышты... Саатын айтыңыз, канчадан канчага?.. сөзсүз, өзүңүз тандайсыз... Машине менен барышат, жарайт, заказ кабыл алынды. Дарегиңизди дагы бир ирет кайталаңыз... Жакшы калыңыз.

Аял телефонду коер замат Болотко карады:

– Саат канчага, кайсы жерге, баасы менен кабардарсызбы?

Кечиресиз мен такыр башка жумуш менен ... – Телефондун конгуроосу Болоттун сөзүн үздү.

Ооба, угуп жатам, кыздар дейсизби? Бар, каалашыңызча агы да, карасы да, сарысы да, арыгы да, толугу да... Кандайча кыздар, кыргызча айтканда, кыздар? Мен эмне орусча айтып жатамбы. Аа, кыз белгиси менен, оо кокуй десе, анда сизге жардам бере албайм, аларды сиз сойкуканадан издебеңиз. Оой, боже мой! – Аял телефонду шак дедире коюп койду. Болот эми гана сөзүн оңдоп айтаарда телефон дагы шыңгырады.

– Алло, угуп жатам, аа дагы сизби? Сиздин өзүңүздү дейсизби? Кокуй күн, мен службага чыкпайм, мен болгону администратормун, көп шакаба чеге бербеңиз. – Аял дагы телефонун тарс дедире коюп койду. Анын беттери манаттай кызарып, саамга баягы ишмер абалына келе албай, жанагы телефон чалган киши

азыр кирип келчүдөй болуп, сумкесинен шаша-буша күзгүсүн алып, эрдин боеп, чачын тарап, анан Болотко карады. Болот кайнаган ачуусун ичине катып сылык сүйлөшүмүш болду:

– Кечиресиз мен бирөөнү издеп жүрдүм эле...

– Адресный бюрого, же милийсага барыңыз, жоголгондор бизге келбейт.

– Аял корс сүйлөдү.

– Жок ушул жерде иштейт деп угуп, карындашым эле, ошонун чын төгүнүн билейин деп... Жайлообаева Алима.

Аял Болотко кабагын бүркөп жекире карады:

– Иштесе эмне экен, иштейт, эл катары акча табат, аз эмес жетишерлик табат. Карындашым деп коет. Карындашыңды жакшы карап, жардам берип, көңүл бөлгөнүңдө бул жакка келбейт эле. Эми буга түштөн кийин карындашы керек. Кечирип гана коесуз, биз кыздардын дайын дарегин эч кимге бербейбиз, хоть милийсадан келишсин. – Аял сөз бүттү дегенсип Болотко карап калды.

Аялдын кебелбеген кебетеси бир чети Болотту таң калтырса, экинчиден бир топ чыйралтты бейм, келгендеги ачуусу бетине чыга калды:

– Мүмкүн милийсадан келсемчи. Уялып, бир аз кызарып койгондун ордуна догурунганыңыз кантет!

– Келсеңиз куш келипсиз, кулак сизде. – Аялга Болоттун ачуусу эч кандай таасир бербегендей.

– Кандай булганыч иш менен алектенгениңерди билесиңерби, уятсыздар...

– Апе-ей, уяттуусун мунун, көчөдөн көрүнгөндөн алакан жайып пара алгандан уялбаган милийсадан көрө, биздин жумуш өйдөрөөк, ак эмгек менен табылат дегендей... Кетиңиз, болбосо чыгарып коебуз. – Аял эшик тарапка кыйкырды: Алик! – Каалганын алдында зоңкойгон бирөө пайда болду.

– Атаңдын оозуна урайын, жалаптар, мен силер менен закон алдында сүйлөшөм, жоопко тартам, каматам... – Болот оозуна киргенин сүйлөп жатты. Аны түртүп чыгарып салышты.

– Ха-ха-ха, – аял калп каткырган бойдон калды. – Закон деп коет, Закон барбы бизде, ха-ха-ха.

Болот жол катар сөгүнүп отуруп участкалык милийсанын конторуна келди арыз-муңун айтып. Участковой жанагы администратормун деген аялдан бетер каткырды:

– Эмне, сени кабылдабай коюштубу? Ха-ха-ха!.. – Болоттун кебетесин карап алып дагы ыкшып күлө берди. – Чөнтөгүңө жараша иш кылсаң боло тууган, Бул жерди шаар деп коет...

Бир чара көрөт го деген үмүт менен келген Болот бу формачан жигитти милийсага окшото албай турду.

—Ээ, байкеси, советский эле бойдон турбайсыңбы. Коом өзгөргөндө адамдар да өзгөрүү керек. – Участковой жай сүйлөй баштады. – Бу публичный дом дегениң жакында өзүн закондоштурганы жатса. Булар биригип алып өкмөткө кайрылганын билбейсиңби. Ошончо жүздөгөн алып-сатарлык менен күн көргөн ишканаларга караганда булар адамдарга пайдалуу имиш, өз эмгеги менен күн көрөт имиш. Ээй, эмнесин айтасың, бул да болсо пул бийлеген замандын белгиси, кайгырбай этпей үйүңө, бала-чакаңа бара бер, акыл-эси бар киши публичный домго жакындабайт. – Милийса бак-бак сүйлөп, Болотту желкеге таптап узатып койду. Болот ага «карындашымды издеп жүрөм» деп айта албады, айткысы да келбеди. Эми ал милийсаны да кошуп сөгө берди. Негедир азыр карындашын аяп кетти, баарына жанагы аял менен бу милийса күнөөлүүдөй, Алиманы ушулар азгырып, алдап, зордуктап жалапканада камап отургандай туюлуп кетти. Ар-намысы алкымынан бууп, Болоттун кыйлага айласы кетип турду.

...Чоң шаар түнүчүндө мемиреп тыптынч. Сансыз терезелер артында жарыкты тосуп, толгон-токой күнөө-кылмышты калкалап терезе пардалар сырдуу нур чачат. Болот келатты шаарды да, шаардыктарды да ата-жотосунан өйдө сөгүп. Эси-дарты өз айлына тезирээк жетип, жигиттерден кол курап келип, намыс талашып жанагы жертөлөгө окшогон жерлерди тыптыйпыл жок кылуу. Аа-й, ким билет, ою ордунан чыгар бекен бу заманың түшкүрдө.

ЫРЫСКЫ

Кыштактын чок ортосундагы эски клубга эл айттырбай-дедирбей чогула калышты. Тамекини чарбадан алып салат деген имиш баары үчүн ташпиш болду. Чогулган эл чарбанын жетекчилерин жекире карап, алар менен мушташууга да даяр турушту.

– Жолдоштор, бүгүнкү жыйындын максатын сиздер жакшы билесиздер, – деп сөзүн салабаттуу баштады колхоздун башкы агроному, – ушунча жыл өкмөткө тамеки өстүрүп берип эң жакшы эмгек сиңирдиңиздер, бирок тамеки адамдын, айрыкча жаш наристелердин ден соолугу үчүн зыяндуу нерсе экендиги көп окумуштуулар тарабынан далилденди, экинчиден, чынында биздин чарбадагы калк арасында өлүм-житимдин, балдардын чарчап калышы, ооруу-сыркоонун көбөйүшү жетекчилерди ойго

салды. Ошол себептүү чарбабыздан бул өсүмдүктү алып салуу керек деген чечим чыгарылды...

Агроном сөз аягына да чыгалбады. Арткы катардагы орундукта отурган арык аял тура калды.

— Өкмөт кылам дегенин кылат балам, айланайын, пешенебиздеги болгон жалгыз ырыскы-тамекини алып салсаңар, балдардын убалы кимге, ошондо аник өлүм-житим көбөйүп, аларды кантип багабаз, кай жерден тамекидей акчалуу иш табабыз кыштакта, сенин го ай сайын тийип турган айлыгың бар. Таза аба жутабыз, ден соолукту чыңдайбыз деп оозубузду шамалга тосуп отура берели, ачкалык да ден соолукка зыян да. Балага зыян имиш, балалуу катындар ушул тамеки келгенден кийин гана үйгө отуруп калбадыбы, болбосо ойдо-тоодо орокто, кыркымда, сакмалда, баласын чыркыратып кар, тозон, ысык саратанда жүрүшкөн же жалганбы!? Отурган эл баары дүрбөй түштү: «туура айтты, деги планды ашыгы менен аткарсак...» Эл чоңдорду карабай эле бири-бири менен ар демени талашып, эски клубду баштарына көтөрүштү. Райондон келген жаш инструктор бул кордукка чыдабады, анткени ал каламы менен үстөлдү такылдата берип колу талыды. Эл өзү бир маалда тып басылды. Ортодон жаш улан тура калып түз эле өңү боппбоз болгон инструкторду карап тике сүйлөдү:

– Эмесе кеп мындай, же тамекини быйыл чарбада айдоону алып салбайсыңар, же биз бүт кыштак боюнча калайык өкмөттүн чечимине каршы көтөрүлүшкө чыгабыз, эмне биздин элден кай жерибиз кем, элдин баары эле өз оюн ишке ашырыш үчүн күрөшүп жатпайбы!

– Бу балам туура айтат, – анын сөзүн балдакча абышка коштоп кетти, – бу биздин кыштакта фабрика же завод болбосо барып иштей койгонго, колхоздун ишине аралашымыш болуп, же андан жарытып айсайын пул тийбесе, чын эле бул букаранын күнү не болот?

Баятан өңүмбү же түшүмбү деп нес баскан колхоздун раиси, бригаттары, агроному эми гана эстерине келе баштады: чогулуш аттууда эл минтип сүйлөбөйт эле, буларга чындап эле эмне болду? Көтөрүлүшкө чыгабыз дегени эмнеси? Алар бирин-бири карап алып, анан баятан баш көтөрбөй кагазына бирдемелерди жазып жаткан райкомдун инструкторун караашты. Ал боппоз болгон жүзүн буларга көрсөтпөй үңүлүп жазган кейипте бурк этти:

– Силердин баарыңардын ишиңер райкомдун бюросунда каралат, силер элди өзүңөр уюштуруп алып билмексен болуп отурасыңар, – ушул сөздү кесе айты да клубдан чыгып кетти.

Отурган чоңдор бири да кадап койгонсуп ордунан туруп аны узатканга шайы келбеди.

Эл дагы өз ара чуру-чууга түштү. Аларга жаш инструктордун чыгып кеткени да таасир бербеди, кайра ал кетээри менен баятан бери бир-бирден туруп сүйлөп жаткандар эми отурган ордунда биринин сөзүнө бири кулак салбай баш аламан бакырганга өтүштү. Чарбанын чоңдору кулактары бүтүп, ар кимиси отургандардын чуру-чуусун эмес, карабаштарынын кайгысын ойлоп тунжурап калышты. Бир маалда булар менен катар отурган улгая түшкөн бригат тура калып ызы-чууну басты.

– Оо, калайык болду эми тынчтангыла, өкмөттүн буйругун буза коюш оңой эмес, ачуубузду кичине ичке ката туралы, силердин оюңарды билдирип жогор тарапка кайрылалы, алардан майнап чыкпаса анан билгениңерди кылгыла, азырынча үйүйүңөрдө тынч отуруп тургула!

– Канча күнгө чейин күтөбүз, – баякы сүйлөгөн жаш улан такып калды.

– Болгону бир апта, – улгая түшкөн бригат отурган чоңдорду карабай туруп айтып койду.

Эл ишенип-ишенбей, бирок бул сакалдуу бригатты сыйлагандыктарынан гана үйлөрүнө тарашты.

Бригат жолдо келе жатып, тамеки биринчи жолу булардын чарбасына келген жылды эстеп алды. Ошондо бул сасыган немени ким иштетет деп элдин баары тескери караган. Ошондо ал мурутун чыйрата минткен эле: «Эх, бурадарлар, бир жылдан кийин тамеки талашып мага келгениңерди билбей каласыңар». Ушинткен ал жакын санаалаштарынан бирин-экин чакырып көндүргөн да тамекиге жер өлчөтүп берген. Ошондо болгону беш-алты ай тер төккөн адамдар кочуштап пул кармап калган. Эсептеп көрүшсө эки-үч жылда жөн эле бир машинеге жетет. Айтканындай экинчи жылы бул мурутчан бригаттын күнү туулган.Тамеки талашмай деген башталган. Бригат ошондо айрантаң болгон, ушул сасыган жалбыракты мурда эмне булардын чарбага бербей жүрүштү экен? Ишчилерин ишке чыгара албай ат үстүндө кээде милийса менен үймө-үй кыдырып жүргөн күндөр көкөйүнө көк таштай эле тийбеди беле? Анткени балалуу аялдарды талаага чыгаруу тозок эле. Эми минтип иш бер, тамеки бер деп контордун эшигин тытып жатышат.

Ошондо бригаттын алдында эки маселе турган: өзүнүн жакындарына эле астыртан бөлүштүрө койсобу же түртүп жатып ишке чыгарган балалуу аялдарга берсеби? Үймө-үй кыдырган ишинен кутулат эле. Акыркы оюн туура көрсө да бригаттын биринчи ою жеңип баратты. Ошол күнү бригат эки анжы ойдо

жатып же түш көрдүбү, же качанкы бир болгон окуяны эске түшүрдүбү, айтор көз алдына бул окуя тартылган.

...Милийса менен селсоветти ээрчиткен ал итин абалаткан өзү да кыйкырган аялдын дарбазасында турушту. Аял колуна эмчектеги баласын ороп-чулгап көтөрүп алган. Ит да жаагын жаппайт, биринин сөзүн бирине угузбай.

– Ай, бригат аба, – дейт аял, – сиз мына бу милийсаны ээрчиткенден көрө райондон догдур ээрчите жүрбөйсүзбү минтип үймө-үй кыдырганда, кыштакта догдур болбогондон кийин, бул баламдын эти от менен жалын болуп, эсим кетип, айлам куруду...

– Кимди ээрчитем, – ал өзүмдүн ишим, ал эми сага окшогондорго милийса гана керек. Сенин балаң күйүп жатса, талаада чөп да күйүп жатат. Орогуңду ал да тез жөнө, өрүктүн түбүндөгү эки бакча катын бул балаңды карайт, болбосо бул милийса жөн келди дейсиңби, дарбазанын сыртынан мык кагылат да өзүң барчу жакка барасың!

Келин ыйлап-сыктап баласын бек ороп алып орокко жөнөгөн. Өрүктүн көлөкөсүндө жаткан наристе эки катынды кыйнап бир да үн чыгарып ыйлабады, келин жаткырган бойдон былк этпей жата берди. Бир маалда эмнеси болсо да бир карап коеюн деп үңүлгөн бакча аял кыйкырып чалкасынан кетти. Наристе эбак муздап калган эле. Тура калып бригатты издеп жөнөдү. Баланын энеси келсе эмне деп жооп берет? Кечке чейин кыдырса да бакча катын бригатты таппай койду, ал иш башында эмес, үймө-үй кыдырып, өтө чарчагандыктан селсовет менен милийсаны ээрчитип чайкана таранка кетип калган эле. Кечинде жумуштан келип баласын баса жыгылган келиндин үнү ай-талааны жаңыртты, орогун колуна көтөрүп алган келин кимдир бирөөнү жара салчудай болуп атырылып жөнөдү. Артынан кууп жетип колу-бутунан кармашты, бирок колундагы орогун бербей мыкчып жан-алакетке түшкөн...

Эртеси бригат контоорго келген да чарбадагы бүт балалуу аялдарды чогултуп туруп жерди ошолорго гана бөлүп берген. Ушунусу менен качанкы бир болгон айыбын актагандай жеңилдене түшкөн.

Азыркы болгон чогулуштан келе жатып дагы түпөйүл ой аны тынчсызданта берди. «Өкмөттүн буйругун бузуу оңой бекен, бу эл неге мынча жан талашат? Бу пейилдери менен чоңдордун баарын ордунан ыргыта тебишет го, райкомдон келген неме жөн калтырат дейсиңби? Мүмкүн өзүнүн да маалы келгендей, бригат болбой калат окшойт эми, бу жаш балдардан өйдө тартынбай сүйлөп калгандарын ...»

Тоону таяна жайгашкан бу кыштакта күн эрте жашынат да кеч чыгат. Мунун өзү тамекичилер үчүн жакшы, анткени күн чакчайып турганда тамекинин ичинде жүрүү кыйын, ысыкта ого бетер сасып баштары айланат. Тамеки кыштактагы балдар үчүн чын эле ырыскы болду. Эмчектеги сүт тамеки даамданса да бала аны өз убагында эмет. Тамеки ичинде болсо да энеси дайым баласы менен бирге. Кичине кыйналган менен тамекинин акчасы балалуу кишини кыйла эле оңоп койду. Аз-аздан машине алмай башталды. Машинеге да өздөрү түшпөйт, тамеки ташышат, ушинтип ташыган оңой. Эл түн бою шурудай болуп тизилген тамекинин жап-жашыл жалбырагын тиктеп укташат. Түшкө да тамеки кирет, уйку да тамеки жыттанат. Күнү бою короонун туш тарабына тизилип жыйылган тамекини карап тиричилик өтөт. Бүт айыл тамеки жыттанат, ичкен тамак, кийген кийим жада калса арыктагы суу да. Бул көрүнүш эч кимге эрөөн эмес. Анткени тамеки бул айылдын ырыскысы, бүт жакшы тилектер, тойлор, тамашалар баары тамекинин түшүмү мене байланышат. Эми минтип кимдир бирөөлөр булардын тынч турмушуна бүлүк салып, ооздорунан ырыскысын жулганы турат, эл башына каран түн түшкөнү калды. Эл ачуулуу. Тамекинин ачуу жытына ышталып бүткөн элдин көкүрөгүндөгү кайгы андан да ачуу эле.

ЖАН ШЕРИК

Бейтапкананын экинчи кабатынын тепкичинен тизеси калчылдап араң түшкөн келин мындан бир аз мурда дүйнөдөгү эң бактылуу зайып эле. Гинеколог-врачтын бир ооз сөзү эле анын бул бактысын заматта колунан жулуп алды.

– Сенин ооруң жыныстык катнаштан гана жуккан оору, – доктур ачык сүйлөдү. – Эмчектеги бала менен үйдө отурсаң эриңдин кылаары ошо да.

Доктур күндө ар кимге айткан көнүмүш сөзүн буга да айтты. Келиндин болсо көздөрү тунарып, оозу кургап, кеп-сөзгө келбей эси ооду. «Кантип ушундай болсун, мүмкүн эмес». Шылкыя, бозоруп отуруп калган келинге врач боору ооруп, жан тарта сүйлөдү:

– Капа болбо, дарыларды алып келсең жакшылап бир ай дарылайм, айыгып кетесиң, мындан өлгөн киши жок. Бирок күйөөнө эскерт, ал да дарыланышы керек. Антпесе кайра ооруй бересиң...

Башка сөздөр кулагына кирбеген келин илкий басып кабинеттен чыгып кетти. Үч баласынын атасы, жандай көргөн жан

шеригинин көзүнө чөп салаары – башка аялга барат дегени таптакыр оюна келбептир.Күйөөсүнө кудайындай ишенчү. Өзү абийири ак болсо эле, күйөөсүн да ошондой ойлоптур. Балдарына үзүлүп түшүп кам көргөн, үй-бүлө дегенде оозундагы ашын жерге койгон, ачык мүнөз жайдары, бир кол көтөрбөгөн жанда жок жакшы деп эсептеген жан шеригинин бул жоругу эмнеси? Калп, баары калп.Келин жогорку билими болуп туруп медицинага ишенгиси келбеди. Дөөдүрөгөн врачка кол шилтеп коеюн десе бели менен ичи сыздап, белгисиз оору жан кашайтып турду. «Айтам, эмнеси болсо да жолдошума айтам, өзүм күнөөлүү болбогон соң».

Сыртка чыкканда эрте жаздын муздак шамалы бетке чаба уруп, келинди бир аз эсине келтиргендей болду.

Үйгө келип балдарына эптеп тамак берди. Колу жумуш жасаганга барбай койду. «Кантип билдирет, өзүң күнөөлүү десечи. Анда үч баласы менен бу чоң шаарда, жат элде кимге барат?». Баласын эмизип, ой баскан келин наристеси эбак уктап калса да бир орунда катып, сокоюп отура берди.

Эшикти канчалык акырын ачса да атасынын келгенин кыздары байкап калды. «Атакелеп» алакан чаба чуркап мойнуна асылышты. Күйөөсү көтөрүп келген колундагы кагаз-кугазын, тамак-ашын жерге кое кыздарына кучак жайды. Атасын эки кызы эки жагынан кош кабаттап кучактап алышты. Атасы аларды биринен сала бирин жүзүнөн сүйүп чачтарынан жыттады. Буларды карап турган келин бир «селт» деп алды. Ушул көз ирмемдик бакытты колунан жулдуруп жоготуп алуу коркунучун ойлоп калтырак басты. Уктап калган уулун акырын жаткырды да кожоюнуна тамак бергенге камынды. Күйөөсү анын кабагын дароо байкады. «Үйдөн жаман кабар укканбы» деген ойдо оорулуу кайненесин эстеди. Суроо узаткандан чочуп турду. Көзү да шишип калыптыр. Үнсүз, башын жерге салган келинчеги тамагын дасторконго белендеди да, төркү үйгө кирип кетти, кайра чыккан жок, жадырап-жайнап чай сунбады. Бүгүнкү иштерин, жаңылыктарын сурабады.

Оюна ар кайсы нерселер түшүп, тамак кекиртегинен өтпөдү. Анан капыс бу жигит да бир «селт» деп чочуп алды. «Андай болушу мүмкүн эмес».

Жигит өзү анда-санда барып жүргөн көңүлдөш эжесин эстеп алды. Ал шаардын чет жагындагы жумушчулардын жатаканасында жашайт. Жалгыз бой. Жигит аны менен мамиле түзгөнүнө көп эле болуп калган. Эч ким билбейт. Эжеси да «подводить» этчү аял эмес эле. Ушунча жыл бир жолу да күмөн санап кызганбаган, айкөл келинчегине бирөө келип айтып кеттиби. Эмне-

си болсо да бүркөө кабактын себебин билүү керек. Антпесе тамак да жей алчу эмес, калтырак басып кашык, чынысын кармай албай калды.

Уулунун жанына бук түшүп жата калган келин күйөөсү бөлмөгө киргенде ордунан тура калды. Жан шеригине тике карады. Көзү жашка толуп чыккан эле. Анын минтип карап турганына чыдай албаган күйөөсү кыйкырып жиберди:

– Бай болгур , ачыгын айт, баарына даярмын, эмне болду?!

Келин кепке келбей ыйлап жиберди. Күйөөсү аны кучактап, бооруна тартмак болгондо, келин имерилгендин ордуна анын колун түртө салып ого бетер өксөп ыйлады. Али эс тарта элек жөжөдөй кыздары апасынын ыйынан коркуп, алар да ыйлап кое беришти. Кыздарын биринен сала бирин сооротуп, өзүнүн да жүрөгү түшкөн жигит алдастап калды. Бир маалда келин ыйын токтотуп, боюн түзөдү:

– Бүгүн доктурга баргам. Анализиң жаман дейт, – келин дагы бир эчкире ыйлап алды.

– Эмне дейт? Анализ, эмне анализ? – Жигиттин чындап жүрөгү түштү!

– Мазок, жаман оору жугуптур, ал бир гана жыныс жолу менен жугат экен. – Келин оор үшкүрүп алды. Бул сөздү укканда жигиттин башы ошол замат шылкыя, жер карап, аялынан көзүн ала качты.

– Врач күйөөң жүрүшү жаман аялдар менен мамиледе болгон деди, – келин мукактана сүйлөдү. Күйөөсүнө акырын көз бакты. Адегенде кубарып кеткен жигит, эми эки бети кызарып чыкты.

– Калп, ал мени кайдан көрүптүр, болбогон кеп, – жигиттин үнү бош чыкты.

Кантсе да бул жооптон келин саамга кубана түштү:

– Калп дейсиңби, чындап айтып жатасыңбы? Мен сага ишенем, доктурга ишенбейм, мен да калп деп ойлодум. Ооба калп. – Баладай сүйүнгөн келин күйөөсүнө имерилип, анын эки колунан кармады да жаш толгон көздөрүн жалжылдата:

– Айтчы, калппы, эч кимге барган эмессиң, ошондойбу?

Келинчегинин оттой ыпысык эки колу, чындык издеп чыркырап турган эки көзү, жооп күтүп жалдыраган үмүттүү жүзү жигиттин айласын кетирди.

«Ооба» деген сөзгө тили күрмөгө келбей булдуруктады. Өзү күткөн жоопту ала албаган келин ансайын күйөөсүнө жабышып жалдырады:

– Бир нерсе дечи, айтчы, сенин айтканың менен болоюн. Өлсөм да барбайм дөөдүрөгөн доктурга, – келин кетенчиктеген жүзүн ала качкан күйөөсүнүн артынан ээрчип алды. Бир маалда жигит шарт бурула келинди эки колунан кармай өзүнө тартты:

– Сенин алдыңда тоодой күнөөм бар, мен айыптуумун. Сен дарыланышың керек! Балдар үчүн кечир мени, жан биргем...

Жигит келинчегинин бутуна жыгылды. Келин саамга эсенгиреп, колу-буту карыша түштү. Анан катуу күү менен сыртка атырылып чыкты. Жамгырда, жылаңаяк, көйнөкчөн караңгы түндө бет келди чуркап жөнөдү. Жыш салынган көп кабаттуу үйлөрдүн арасынан өтүп, аялдамага келди. Аялдамада турган бирин-серин адамдарды көрүп чочуп кетти. Жылаңаяк буттарын жашырып, караңгы жердеги темир түркүккө пааналап, өпкө-өпкөсүнө батпай күйүгүп токтоп калды. Чындап өлгүсү келди. Дүйнө тарып заманасы куурулду. Кайсы арына доктурга бара койду. Өлсө да ушул оорудан өлсө жеңил болмок, минтип тирүүлөй өлгүчөктү. Түркүккө жөлөнүп, үнсүз турган келиндин көздөрүнөн мончоктогон жаш кетти. Ойлоп көрсө күйөөсүнөн башка жан адамга сыр чечип, көз кырын салып койбоптур. Чоң энеси айткандай шарияттан коркчу. Анан калса балдарынын атасын жакшы көрчү. Көзүнө андан башка эч ким көрүнчү эмес. Эми баары бүттү. Кайда барат? Өлөбү? Ажырашабы? Чиедей балдарычы? Антсе бир үйдө эми экөө кантип жашайт? Үнсүз ыйлаган келин аргасыз мындан он жыл мурдагы бир көрүнүштү эстеп алды. Анда алар жаңы үйлөнүшкөн. Поездде айылга баратышкан. Ошондо чачы-башы апсайган, жүдөө, кебетеси жан кейитерлик, колунда жарым ичилген бөтөлкөсү бар киши буларды көпкө карап туруп, теңселе басып келип мындай деген:

– Ай, жигит, бул карындаш келинчегиңби?

– Ооба, – деген күйөөсү таңыркай.

– Андай болсо бири-бириңе ишенип жашагыла. Айрыкча карындашым сен эстүү бол! Мен ошол ишенимди жоготуп алып бу дүйнөдөгү жашоомду жоготтум, түгөндүм, өлдүм, бала-чака, байбичеден айрылдым... Теңселе баскан киши колундагы арагын төгүп-чачып бир жутуп алган да, жыртык өтүгүн талпылдатып башка вагонго өтүп кеткен.

Ошол көз ирмемде жолуккан жүдөө киши келиндин өмүр бою эсинде калып, ал айткандай жашап келген... Эмичи, бу да арак ичип тентип кетеби? Эрине ишенгиче кара жерге кирсечи...

Баятан артынан кошо чыккан күйөөсү бир колуна келиндин пальтосун, бир колуна өтүгүн кармап үнсүз артында турду. Бир маалда чыдабады:

– Жүрү үйгө, – пальтосун үстүнө жаап, өтүгүн бутунун астына таштады.

– Барбайм. – Келин бутунун какшап үшүп чыкканына карабай, өтүгүн кийген жок.

– Анда көтөрүп кетем, – жигит жубайына жакындады.

Келин анан колуна бир чапты.
– Балдар ыйлап калды, жүрү үйдөн сүйлөшөлү.
Балдары эсине түшкөндө келин аргасыз үйүнө жөнөдү. Чын эле алар үйдү үч көтөрө үчөө тең ыйлап жаткан. Атасы менен апасын көргөндө тып басылышты. Келин алыста жашаган энесине кетүүгө камынды. Балдарынын, өзүнүн кийим-кечесин жыйыштырды. Буларды көргөн жигит чындап чочуду.

Үч баласынан, ай чырайлуу жарынан ушинтип заматта ажырап калабы? Жалгыз башына бул жылуу, жумшак үйдүн эмне кереги бар. Тиги эжеси менен болгон мамилени эбак эле токтотсо болмок экен. Анан эжеси да болбой эле биртике барбай калса жумушуна телефон чала берчү. «Плов бастым, лагман даярдадым, келип бир чериңди жазып кет» деп эркелеткеничи. Ага барганда чын эле чери жазылчу. Табышмактуу, кылыктуу аял көңүлүн тапчу. Келбесең башканы таап алам деп коркутуп да койчу. Мындай эжесин негедир колунан чыгаргысы келчү эмес. Ак көңүл аялын кантип алдап жүргөнүн ойлосо коркуп кетчү. Бирок эжеси ишенимдүү сүйлөчү: «Сенин үй-бүлөңдү бузбайм, анча-мынча келип турсаң болду». Көңүлү ток жигит жароокер эжесинин балакет оорусу барын да билбептир... Эми эмне кылат? Уят, арман бетин чымыратып, өз үйүнө өзү батпай кетти. Аялын, балдарын суукта жолго чыгарганча үйдөн өзүм жоголоюн деп чечти. Ошентти да таң эртең туруп, сумкесине кийимдерин салды да үйдөн чыгып кетти.

Улуу кызы ойгоноор замат «атакелеп» ыйлап кирди. Тамак жебей койду. Күн сайын кечкисин эки кызы көздөрү төрт болуп эшикти карашат. Атасы келбеди. Күн, апта, ай өттү. Кыздары арыктап, өңдөн азып, улуусу болсо ооруп калды.

Кыздарына атасы жөнүндө кантип түшүндүрүүнү ойлой айласы алты кеткен келин эмне кылаарын билбей калды.

Ушул күндөрү айылдан тажеңеси келип калды. Болгон персени жарылчудай болуп отурган кайын сиңдиси баарын айтып берди. Адегенде күйөө баласынын жоругуна ачуусу келе түшкөн аял:

– Өлүгүңдү көрөйүн, арбак, ал кайда азыр, жанагысын тилип эле салайын биротоло... Бир топ булкулдап алды. Анан бирдеме эске түшкөндөй, өңүн өзгөрөө кайынсиңдисине акыл айта баштады:

– Эмне өзүңдү Айчүрөк ойлойсуңбу? Башка аялга барса, демек сен анын көңүлүн таппай калгансың. Ай, көңүлү кара жерге кирсин, эркектин баары ушундай. Эми минтип үч балаңды жалгыз багам деп куурайсың, гүлдөй өмүрүңдү азапка салып. Эртең үйүңдөгү тамак-ашың түгөнөт. Иштебесең. Пускай, өзү туудурган балдарын өзү баксын! Өзүңдүн атасыз чоңойгонуң азбы?

Аның дагы жанагысына барат. Ага эмне шам. Эмне көп, ургаачы көп, эркектен көзү өткөн. Кусадан ооруган кызыңдын убалы кимге! – Ушинткен тажеңеси келинди башка сүйлөтпөдү. Ошол күнү кечинде эле күйөө баласын үйгө жетелеп келди. Шөмтүрөп жүдөй түшкөн күйөөсү кирип келип келинчегинин жүзүнө карай албады. Кыздарын алмак-салмак кучактап көпкө шолоктоп ыйлады. А кыздарынын атасын жыттаганычы, өпкүлөгөнүчү... Ушунун баарын карап туруп келин аргасыз тагдырына моюн сунду.

...Келин доктур айткан дарылануунун толук курсунан өтүп бүттү.

– Эми кам санабаңыз, эч кандай ооруңуз жок, анализиңиз таптаза, – деди врач келинди узатып жатып.

– Шондой де, – келин да сүйүнүп кетти. Бирок көзүнө жаш тегерене түштү.

– Ой, кантет, ушуга да. Мындай оору менен ооругандар шаарда топтолтура. Абайлаш керек.

– Туура айтасыз, – келин ашык сүйлөбөдү. Тамагын ыза муунтуп жаткан. – Рахмат, жакшы калгыла.

Эшикти акырын жапкан келин катуу үшкүрүп алды. «Аттиң, ушул ичкен дарыларым оору менен кошо көңүлдөгү ызаны да жоготсо кана. Мындай касиеттүү дары үчүн жанымды берээр элем. Көңүлдө көк муштум болуп түйүлгөн ызаны эмне кетирет? Дарысы бар болду бекен?»

Ушул азыр мындай дары уу болсо да келин ичүүгө даяр эле.

ТЕРЕКТЕР ЖЕТИЛГЕНДЕ

Жети кыздан кийин Нукура кемпирдин арык кара келини эркек төрөдү. Жалгыз уулум уулдуу болгон күнү эле оо дүйнөгө кете берейин деген кемпир эми өлүмдү эмес, дагы узагыраак жашагысы – ушул ымыркайдын тамтуң басышын, бой жетишин көргүсү келип калды. Узун белдемчиси жер чийип, жаны тынбай кайраттана, жашара түшкөндөй да болду. Күндөрдүн биринде таң эртеңде кемпирдин башына бир ой келди. Жер агара баштаганда турду да короону бир сыйра тегерете басып чыгып, айылдын башындагы короосу бак-шакка толгон багбан чалдыкына жетип барды. Кемпирдин «терек тигем» деген оюн Имараалы багбан кош колдоп кубаттап, ага каалашынча терек көчөттөрүн берди. Уул, келини турганча кемпир короонун кыйла жерине теректерди отургузуп койду. Көп жыл бирге жашап кайненесинин өжөр сырын билген келин ага үн каткан жок. Уулунун каны кайнап чыкты: ушунча эле бак-дарак тигем десе алма, өрүк тикпейби,

кайдагы бир момо-чомосуз, шамал болсо шуулдап убайым салгандан башканы билбеген терек тикпей, жерди бөөдө кор кылып. Теректин уулу үчүн эч мааниси жок эле. Анткени ал совхоздун прорабы, жыгачтан тарта бардык курулуш материалдарын каалашынча ала алат. Энеси караманча көшөрүп болбой койду. Кемпирдин оюу боюнча там үчүн теректен өтөр жыгач жок, эрте эле беш-он жылда небереси эр жетсе, бу теректер ага чейин жетилип калат. Анан кемпир багып өстүргөн теректен небереси там салып, анда очор-бачар болсо, оо дүйнөдө да кемпирге жакшы болбойбу.

Курсагы салаңдаган уулу менен бүкчүйгөн энесинин ортосунда бир келишимге келе албай кыйла акыйлаша түшүштү.

– Өзүң унутуп калдыңбы, – деп кемпир аягында ыйламсырай баштады.

– Ушу сен жашап, бала-бакыраң чоңоюп жаткан там таятаңдын короосундагы теректерден салынганын, атап тиккен жалгызы согуштан кайтпай, атам өлгөнчө уулунан күдөр үзбөй, теректерин эч кимге кестирбеген. Көзү өткөн соң мен ээ чыгып кестирбедим беле. Ачуусу бир аз тарай түшкөн уулу чай ичпестен жумушка кеткен.

Жер жумшак, суусу мол болгондуктан, теректер тез эле бой тирешти. Кемпирдин көзү өткөн соң шуулдап бой тиреген короодогу кыдырата тигилген теректер көпкө чейин кемпирди жоктогондой, томпоңдоп түбүндө ойноп жүргөн бала көпкө чейин чоң энесин терек көлөкөсүнөн издегендей туюлду уулуна. Ал эчак прорабдык кызматтан түшкөн, өзүнүн менчигиндей көрүнгөн курулуш материалдарынын эсеп-кысабынан араң дегенде кутулуп чыккан.

МАЗМУУНУ

Газанек.....3
Долу.....6
Кнопка.....8
Жатаканадагы жалгыз нeристе.....10
Бадырак.....13
Өч алам деген баатыр.....14
Уйку сүйбөс дүкөнчү.....15
Акыркы раис.....16
Ыза.....19
Күндөштөр.....21
Арман.....23
Декан.....24
Мышык.....27
Ийикчи.....29
«Гудок».....30
Карылар.....31
Нан, чал жана жаш илимпоз.....36
«Кара уулум» Актөш.....38
Бир илим сары май.....42
Киндик эне.....44
Бир айылда бир күндө.....47
Үйү бар менен үй жоктордну арманы.....50
Жарык.....53
Сойкуканада.....55
Ырыскы.....60
Жан шерик.....64
Теректер жетилгенде.....69

Көркөм-адабий китеп

Топчугүл ШАЙДУЛЛАЕВА

ЖАН ШЕРИК
(Аңгемелер)

Редактору Г.Маамова
Техн. редактору Г.Садыкова
Корректору Т.Нурмамбетов
Компьютерде көркөмдөгөн Р.Чодоев

Терүүгө 26.11.99 берилди. Басууга 16.12.99 кол коюлду. Кагаздын форматы 60х84/16. 4,5 физ. басма табак. Нускасы 1000. Заказ №

Келишим баа

ОсОО «Сабыр», Ибраимова көч., 24
«Элпек» ЖЧК, Бишкек ш. Тоголок Молдо көч., 60.

Топчугүл Шайдуллаева Баткен районунун Кара-Булак айылында төрөлгөн. Социология илимдеринин кандидаты, Кыргызстан журналисттер Союзунун мүчөсү. «Кызбала» аттуу китептин жана бир топ илимий-публицистикалык макалалардын автору. Учурда Бишкек Гуманитардык Университетинин социология кафедрасын жетектейт.